

BİTLİS İNGİLİZ KONSOLOSU JOHN HEATHCOTE'IN II. SASON İSYANI SIRASINDAKİ FAALİYETLERİ VE İDDİALARI*

THE ACTIVITIES AND CLAIMS OF THE BITLIS BRITISH CONSUL JOHN HEATHCOTE DURING THE SASON REVOLT-II

Tülay KESKİN**

Öz

1894 yılında Sason bölgesinde başlattıkları isyan ile hedeflerine ulaşamayan Ermeni komiteciler, 1901 yılının yaz aylarından itibaren Bitlis vilayetinde faaliyetlerini artırmaya başladılar. Özellikle Sason bölgesinin pek çok yerine silah, mühimmat ve yiyecek taşımak suretiyle her sene yaz mevsiminde bölgeye gelen Kürt aşiretlerine saldırarak şiddetli çatışmaların meydana gelmesine sebep oldular. 1903 ve 1904'te Sason civarında Ermeni komitecilerin faaliyetleri yoğunlaşınca Bitlis'teki İngiliz Yardımcı Konsolosluğunun önemi daha da arttı. Bu yıllar arasında İngiliz Bitlis Konsolosluğunda Walter John Heathcote görev yapmaktaydı. Konsolos Heathcote görev süresi boyunca Ermeni komitecilerin faaliyetleriyle ilgili bilgi toplamak için sık sık Muş'a gidip geldi.

Walter J. Heathcote, 1903 yılının mayıs ayında göreve başlamasından itibaren Bitlis vilayetindeki gelişmeler hakkında birçok rapor kaleme almıştır. Raporlarının konusu genel olarak Sason'da meydana gelen Ermeni isyanı ve onlara karşı yapılan askerî faaliyetler, Ermeni komiteciler ile askerî birlikler arasında yaşanan çatışmalar, seyyar jandarmanın kurulması ve Vali Hüsnü Bey'in ölümü üzerine Ferid Bey'in tayin edilmesi hakkındadır. Heathcote, Bitlis'e yeni bir konsolosun atanmasıyla birlikte 29 Kasım 1905'te Bitlis'ten ayrılmıştır. Bu çalışmada, Bitlis İngiliz Konsolosu W. J. Heathcote'un Ermeniler ile olan ilişkileri, II. Sason İsyanındaki etkisi ve Bitlis vilayetindeki faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis Vilayeti, Ermeni komiteciler, İngiliz Konsolosluğu, Kürt aşiretleri, II. Sason İsyanı

Abstract

Armenian rebels (komitadjis), who could not achieve their goals with the rebellion they started in Sason region in 1894, started to increase their activities in Bitlis province during the summer months of 1901. They stationed in the region by carrying and storing weapons, ammunition, and food and they organized attacks against the Kurdish tribes who came to the region every year in summer, which caused violent clashes. When the activities of the Armenian rebels intensified around Sason in 1903 and 1904, the importance of the British Assistant Consulate in Bitlis began to increase. In these years, Walter John Heathcote was

* Bu çalışma yazarın "II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayetinde İngiliz Konsoloslarının Faaliyetleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Manisa / Türkiye, tulaykeskin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1836-1563

commissioned as the British Consul in Bitlis. During his tenure, Consul Heathcote frequently visited to Muş to gather information about the activities of the Armenian rebels.

Walter J. Heathcote wrote many reports about the developments in Bitlis province since he took office in May 1903. The reports are mainly related to the Armenian revolt in Sason and the military activities against them, the conflicts between the Armenian rebels and the army units, the establishment of the mobile gendarmerie, the appointment of Ferid Bey as the governor of the region upon the the death of Governor Hüsnü Bey. Heathcote left Bitlis on 29 November 1905 and new consul to Bitlis took over his position. In this study, we examine the relations of the British Consul in Bitlis, W. J. Heathcote with the Armenians, his influence on the Second Sason Revolt and his activities in the province of Bitlis.

Keywords: Bitlis Province, Armenian Rebel committees, British Consulate, Kurdish tribes, Second Sason Revolt

Giriş

16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan sömürgeleştirme dönemindeki hâkimiyet mücadeleleri dünya siyasetine yön vermiştir.¹ Rusya sıcak denizlere inmek; İngiltere, Hindistan'daki sömürgelerine daha rahat ulaşabilmek, Fransa ise gelişen sanayisine ham madde ve pazar bulabilmek için Osmanlı egemenliğinde olan bölgelerde söz sahibi olmak istemiştir. Bu yüzdendir ki adı geçen devletler dünya politikasındaki rekabetlerinin büyük bir kısmını Osmanlı topraklarında sürdürmüşlerdir.²

İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlere yönelik politikaları ile Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik, liberalizm, demokrasi ve sosyalizm gibi fikir akımlarının etkisi ile Ermeniler de kendileri için hak ve imtiyaz talebinde bulunmaya başlamışlardır.³ Bu durum daha önce olmayan Ermeni sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1875-76 yıllarında Balkanlarda meydana gelen isyanlar Ermeniler üzerinde büyük etki oluşturmuş, İngiltere ve Rusya'nın Ermeniler üzerindeki faaliyetleri 1880'lerde etkisini göstermeye başlamıştır.⁴ Ermeniler, 20 Haziran 1890 Erzurum İsyanı ve yine aynı yıl meydana gelen Kumkapı Gösterisi, 1892-1893 yıllarındaki Merzifon, Yozgat ve Tokat olayları ile Avrupalı devletlerin ilgisini çekemeye çalışmışlardır. Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde istenilen ıslahatların Osmanlı Devleti tarafından yapılmamış olması ve bu zamana kadar yapılan isyan

1 Halil Ersin Avcı, "İngiltere'nin Asya Politikalarında Ermeniler (1878 – 1923)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C 10, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 184.

2 Mim Kemal Öke, *Ermeni Meselesi, 1914-1923*, İstanbul, 1986, s. 31.

3 *Age.*, s. 60-62. Ermenilerin din ve toplumsal işleri ile okullar ve cemaatlerine ait konuların idaresi Patrikhanelerine verilmiş ve bu iki ferman ile kanıtlanmıştı. Ancak yapılanlar yeterli görülmemiş ve daha sonradan Patrikhanede toplanan meclis tarafından Ermeni Milleti Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamname Ermenilerin siyasi ve toplumsal hayatı için çok önemli esasları içeriyordu. Nizamname 29 Mart 1862'de Osmanlı hükümeti tarafından onaylanmıştır. Bu nizamnamenin detayları için bk. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Bs., Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 156-171.

4 Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983, s. 106-107; Davut Kılıç, "XIX. Asırda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansması", *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, ed. İdris Bal – Mustafa Çufalı, Nobel Yayıncılık, 1. Bs., Ankara 2003, s. 232; Feridun Eser, "Ermeni Sorunun Ortaya Çıkışında ve Devamında Yabancı Ülkelerin Rolü", <http://haypedia.com/makale/.../4ba5bd4a-7b7a-4212-bcc8-63bf3ffae535.pdf>, [Erişim tarihi: 11.11.2016].

girişimlerinin Ermeni komiteleri tarafından yetersiz görülmesi üzerine daha kapsamlı ve daha çok ses getirecek bir isyan çıkarmayı düşünmüşlerdir. Ermeni komiteciler, bölgenin coğrafi konumu kadar sosyal yapısını da göz önünde bulundurarak çıkaracakları büyük isyan için Bitlis vilayetinin Sason⁵ ve Talori⁶ bölgelerini seçmişlerdir. Ermenilerin, burayı seçme nedeni bölgede birden fazla aşiretin yaşaması ve aşiretler arasında ihtilafların bulunmasıydı.⁷

Bölgenin yüksek dağlarla çevrili olması ve dışarıdan getirilen Ermeni nüfusunun artmasından dolayı Ermeni komiteleri Sason'u bir üs haline getirmiştir. Bölgeye ilk olarak Hınçak Komitesi üyesi olan Mihran Damadyan gelmiştir. Hınçak Komitesi adına propaganda ve tahriklerde bulunarak Ermenileri ayaklandırmaya çalışmıştır. Bölgede 3 yıl kalan Mihran Damadyan ve çetesi 1892 yılının aralık ayında Muş'a bağlı Avezren köyüne baskın yaparak ahaliden birini öldürmüştür. Olay sonucu yapılan aramalarda yakalanan Damadyan için idam, çete üyelerine de müebbet hapis cezası verilmiştir. Ancak daha sonra Damadyan serbest bırakılmıştır. Tutuklamalardan sonra da Ermeniler; Gelimansur, Hoşigan, Geligüzan, Şenik ve Simal köylerinde aşırılıklarına devam etmişlerdir. Ayrıca Sason, Kulp ve Talori Ermenileri de Müslüman halka saldırıp onları tahrik etmeye çalışmışlardır.⁸

Damadyan'dan sonra bölgeye Murad takma ismini kullanan Hamparsum Boyacıyan⁹ gelerek Ermenileri isyana teşvik etmeye devam etmiştir. Kumkapı olaylarında da faaliyet gösteren Boyacıyan, Ermenilere kendisini Avrupalı olarak tanıtmıştır. Ayrıca Ermenilerin isyan ettikleri takdirde İngiltere'den balonla asker getireceğini ve bütün Avrupalı devletlerin Ermenileri koruyacağını söyleyerek onları kandırmaya çalışmıştır. Bu tahrik ve teşvikler sonucunda Haziran 1893 yılında Ermeni çeteleri Talori'de toplanmaya başlamıştır. Ermenilerin isyan hazırlıklarında olduğunu haber alan Bekiran ve Hıyan aşiretleri de Ermenilere karşı toplanmaya başlamıştır. Sonuçta Ermeniler ve bu iki aşiret arasında çatışmalar yaşanmıştır. Yaşananların duyulması üzerine olayların daha da büyümemesi için Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa¹⁰ Genç'te

5 Sason, Van Gölü'nün batısında Muş ve Diyarbakır ovaları arasında idari yönden Bitlis vilayetinin Muş sancağına bağlı bir kazaydı. Sason, Muş'a 14 saat mesafede dağlık bir coğrafi konuma sahipti. Bu yıllarda Sason 10.370 Müslüman, 8.389 Ermeni, 970 Yezidi ve 372 kişi de diğerleri olmak üzere toplam 20.101 nüfusa sahipti. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 471.

6 Talori ise 1890'larda Bitlis vilayetine bağlı Genç sancağının Kulp kazasıyla Muş'un güneydoğusundaki Sason arasında çok dağlık ve sarp bir bölgede bulunmaktaydı. Ermeni komiteleri böyle bir yerde isyan çıkarmayı uygun görmüş ve hazırlıklara başlamışlardır. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 471.

7 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. AZJ, 29/21; Hamdi Doğan, *Sason Ermeni İsyanları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2000, s. 17.

8 Y. PRK. AZJ. 29/21; Mehmet Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976, s. 200; Törehan Serdar, *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezâlimi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Bitlis 1996, s. 98.

9 Haçin'de doğmuş, İstanbul'da tıp eğitimi almıştır. Kumkapı olaylarına katılmıştır. Olay sonrasında Atina'ya kaçmış oradan Cenevre'ye gitmiştir. Kılık ve isim değiştirerek İskenderun – Diyarbakır yoluyla Bitlis yakınlarına gelerek burada Ermenileri isyana teşvik etmiştir. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1895)*, C I, Ankara 2008, s. 82.

10 Müşir Mehmet Zeki Paşa (1835-1929), 1888'de Müşirliğe terfi etmiş ve Erzincan'daki IV. Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. Komutanlığı sırasında başta Hamidiye Süvari Alaylarının kurulmasında ve Ermeni isyanlarının önlenmesinde önemli rol oynamıştır. Cengiz Çakaloğlu, *Müşir Mehmet Zeki Paşa (1835-1929)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.

bulunan iki bölük piyadeyi Talori'ye sevk etmiştir. Askerî birliklerin bölgeye ulaşması üzerine Ermeniler ve aşiretler dağılmıştır.¹¹

1893'teki isyan teşebbüslerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine sonraki yıl daha büyük bir isyan hareketi düzenlenmiştir. İsyanın elebaşısı yine Hamparsum Boyacıyan'dı. Bu isyan sayesinde Avrupa'nın müdahalesini kesin olarak sağlamak için daha planlı hareket edilmiştir. İsyan hazırlıklarını tamamlayan Ermeniler, Bekiran, Kavrikar, Badikan aşiretlerine saldırarak 30 kadar Müslümanı öldürüp mallarını gasp etmişlerdir.¹²

Osmanlı askerî birlikleri, 27 Ağustos 1894 tarihinde komitecilerin toplandığı Andok Dağı'na doğru harekete geçmiştir. Askerî birliklerin bölgeyi kontrol altına almaya çalışmasının karşısında isyancılar ormanlara ve derelere sığınmışlardır. 28 Ağustos-5 Eylül 1894 tarihine kadar geçen bir hafta içinde dere, dağ ve ormanlar aranıp bölge eşkıyadan temizlenmiştir. Hamparsum ve arkadaşları ise Hartek köyü civarında yüksek ve sarp bir mağarada yakalanmışlardır.¹³

İngiliz arşiv belgelerinde Sason ve Talori ile ilgili gelişmeler Nisan 1894'ten itibaren verilmeye başlanmıştır. Sason olayları meydana geldiğinde de tüm gelişmelerden Erzurum Konsolosu Graves'i, Bitlis'te o zamanlar İngiliz konsolosunun bulunmaması sebebiyle, Diyarbakır Konsolosu Thamos Boyacıyan ve Van Konsolosu Hallward bilgilendirmiştir.

Bu arada Van Konsolosu Hallward, bizzat kendisi Muş'a giderek Sason'daki gelişmeleri yakından takip etmek istemiştir.¹⁴ Hallward, Talori bölgesine gitmek için beklerken boş durmamış ve Sason'da meydana gelen olaylar hakkında Ermenilerden bilgi toplayarak Ermenileri ayaklanmaya teşvik etmiştir. 1 Ekim 1894 yılında Çanlı Manastırı'nı ziyaret ederek Ermeni Katolikleri ile görüşmüştür. Konsolosun Van vilayetindeki faaliyetleri¹⁵ de göz önünde bulundurulduğunda, Ermenileri mazlum gösterme düşüncesine hizmet ettiği, buraya yaptığı seyahatinin de bu yöndeki zararlı fikirlerini desteklemeye yarayacağı ifade edilmiştir.¹⁶ Vali Tahsin Paşa, konsolosun bu gibi faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin tamamen iç işlerine müdahaleye kalkışmasının uluslararası anlaşmalara aykırı olduğu ve konsolosların ve misyonerlerin birkaç yıldır devam eden Ermeni meselesini büyütme amacıyla Ermenilere çeşitli telkin ve kışkırtmalarda bulduklarına dair halk arasında birtakım söylentilerin İngiltere Devleti'nin şan ve haysiyetine yakışmayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Van konsolosunun bu gibi sakıncalı faaliyetlerine engel olunması için II. Abdülhamid tarafından bir irade yayınlanmıştır.¹⁷

11 Mehmet Hocoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler*, s. 202.

12 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1895)*, s. 82; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 476.

13 Hamparsum ve arkadaşlarının Bitlis'teki faaliyetleri için bk. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1998, s. 15-16, 21.

14 Arman J. Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830s to 1914*, London 2003, s. 192.

15 BOA. Y. EE., 156/88.

16 BOA. DH. ŞFR., 168/133. BOA. Y. EE., 156/89; BOA. Y.EE., 158/2; BOA. Y.MTV., 108/50; BOA. Y.EE., 157/79.

17 BOA. A. MKT. MHM. 752/47; BOA. Y. EE., 158/34; Haluk Selvi, "Amerikalı Misyoner George P. Knapp ve Bitlis'te Ermeni Olayları (1893-1896)", *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu 23 Ocak 2014*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 204.

Bitlis vilayetinde 1894 yılındaki Sason İsyanı ve sonrasında meydana gelen Ermeni olayları nedeniyle İngiltere burada bir yardımcı konsolosluk kurulmaya karar vermiştir. Bunun üzerine, Doğu Anadolu vilayetleri hakkında bilgi sahibi olan Charles Seymour Hampson Bitlis Yardımcı Konsolosluğuna atanmıştır. Büyükelçi Currie, Muş'un, Bitlis'e göre daha merkezi bir yerde olması ve Sason'a yapılan yardımların denetlenmesi açısından daha önemli bir konumda olmasından dolayı konsolosluğun Muş'ta açılmasını uygun bulmuştur. Böylece Bitlis Vilayeti İngiliz Yardımcı Konsolosluğu, vilayetin merkezi olan Bitlis'te değil Muş sancağında açılmıştır.

Charles S. Hampon'dan sonra Bitlis Vilayeti Konsolosluğu'na atanan Francis Edward Crow, James Henry Monahan, Dragoman Agop Mirzoyan, Frederick G. Freeman Bitlis'te değil Muş'ta ikamet etmişlerdir. Makalenin konusu olan Walter John Heathcote'un zamanında ise konsolosluk Bitlis'e taşınmıştır.¹⁸

Makale, Bitlis İngiliz Yardımcı Konsolosu Walter J. Heathcote'ın 1904 II. Sason İsyanı öncesi ve sonrasındaki faaliyetlerini, Ermeniler ile olan ilişkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makalenin temel kaynaklarını İngiliz ve Osmanlı arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'ni son zamanlarda meşgul eden konulardan bir tanesi şüphesiz Ermenilerin pek çok yerde çıkarmış oldukları olay ve isyanlardı. Bu konu hakkında pek çok çalışma ve araştırma olsa da Ermenilerin Doğu Anadolu'da bulunan konsolos ve misyonerlerden aldıkları destek ve yardımlar tam olarak ortaya konulamamıştır. Bu bağlamda Bitlis Konsolosu Heathcote'ın II. Sason İsyanındaki etkisi araştırılarak literatüre katkı sağlanmıştır.

1. İngiliz Konsolosu Walter John Heathcote'ın Göreve Başlaması ve Konsolosluk Merkezinin Bitlis'e Taşınması

Sağlık sorunlarından dolayı izne ayrılmak zorunda kalan Bitlis Konsolosu Frederik G. Freeman'dan sonra Bitlis Yardımcı Konsolosluğuna 20 Nisan 1903'te Walter J. Heathcote atanmıştır. Heathcote, Bitlis'e atandığı sırada Beyrut'ta görev yapmaktaydı. Bitlis'e atanmasının ardından Halep'e gelerek buradaki İngiliz konsolosluğunda birkaç gün misafir oldu.¹⁹ Halep'ten sonra Urfa'ya giden Heathcote, 6 Mayıs'ta Diyarbakır vilayeti üzerinden görev yeri olan Bitlis'e doğru hareket etti.²⁰ 17 Mayıs 1903'te Bitlis'e ulaşarak konsolosluk görevini devraldı.

18 İngiltere, Kıbrıs Konvansiyonu ve Berlin Antlaşması'nın imzalanmasının ardından bu anlaşmalardaki haklarını kullanarak özellikle Rusya'nın Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki nüfuzunu azaltmak ve kendi etkisini arttırmak için Doğu Anadolu'da Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlere konsoloslar göndermiştir. Konsoloslar, 1878 yılında Doğu Anadolu'da göreve başladıklarında Bitlis, Van vilayetine bağlı bir sancaktı. Dolayısıyla Van Yardımcı Konsolos Emilius Clayton'un yetkisi altındaydı. Ancak Bitlis 1879'da vilayet olunca buraya ayrı bir konsolos atanmamış, Van konsolosları Bitlis vilayetinden de sorumlu tutulmuşlardır. Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 303; Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, 1. Bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 132; Arman J. Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830s to 1914*, s. 88-90.

19 BOA. Y. PRK. ASK., 194/10.

20 BOA. DH. TMIK. M., 143/69.

Heathcote, Bitlis'e geldiğinde Bitlis Yardımcı Konsolosluğuna atandığına dair elinde herhangi bir berat ve ferman yoktu. Bu yüzden Bitlis Valisi Hüsnü Bey tarafından tanınmamıştır. Vali bu konuda ne yapılması gerektiğini Dâhiliye Nezaretine sormuş ve İngiliz büyükelçiliği durumdan haberdar edilmiştir. Büyükelçilik Heathcote'ın Bitlis'e yardımcı konsolos olarak atandığını teyit etmesi üzerine Bitlis vilayetine de haber verilmiştir.²¹

1903 ve 1904'te Sason civarında Ermeni komitecilerinin faaliyetleri yoğunlaşınca Bitlis'teki İngiliz Yardımcı Konsolosluğunun önemi de artmaya başlamıştı. Daha önce de belirtildiği gibi konsolosluğun ismi Bitlis İngiliz Yardımcı Konsolosluğu olmakla beraber konsolosların ikametgâh yeri olarak Muş sancağı seçilmişti. Önceki konsoloslar sadece kış aylarında Bitlis'te kalmışlar, yaz aylarında Muş'ta ikamet etmeye devam etmişlerdi. Heathcote da haziran ayının ilk haftasında atama yazısı kendisine ulaştırıldığında ikametine Muş'ta mı yoksa Bitlis'te mi devam etmesi gerektiğini büyükelçiliğe sormuştur.²²

Konsolosluğun ikamet merkezinin nerede olacağı konusunda ikileme düşülmesinin nedeni her iki şehrin de kendine has özelliklerinin olmasıydı. Bitlis vilayet merkeziydi ve vilayet ileri gelenleri burada oturmaktaydı. Bu yüzden konsolosların vilayet genelinde olup bitenleri öğrenmesi ancak burada bulunması ile mümkün olacaktı. Bitlis'i önemli kılan bir başka husus da diğer ülke konsoloslarının burada ikamet etmesiydi. Muş'un önemi ise oldukça geniş alana hâkim bir ovaya sahip olması ve bu ovada hatırı sayılır bir Ermeni nüfusunun bulunmasıydı. Bunun yanında Muş, Ermenilerinin yoğun olarak yaşadığı ve göçebe aşiretlerle sık sık çatışmaların çıktığı Sason'a çok yakındı. Kısaca Muş'un konsolosluk merkezi seçilmesi stratejik, Bitlis'in ki ise idari ve bürokratik açıdan önemliydi. Bütün bu değerlendirmeler sonrasında 1904 yılında Bitlis'in daimî ikametgâh merkezi olarak seçilmesi ve zaman zaman ya da yılda birkaç aylığına konsolosun Muş'ta kalmasının en doğru yol olduğuna karar verildi. Büyükelçisi O'Conor, Bitlis'in çok önceden beri daimî konsolosluk merkezi yapılmadığına pişman olmuştur.

Büyükelçi O'Conor, Bitlis Yardımcı Konsolosluğunun ikamet yerinin Bitlis'e taşınmasına dair teklifini İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. Teklif bakanlık tarafından kabul edildi. Ancak Heathcote'a yolluk ve yevmiye verilmemesi için konsolosluğun Bitlis'e transferi onun Bitlis'e atanma tarihi olan 20 Nisan 1903'ten başlatıldı. Konsolosluk merkezinin Bitlis'e taşınma emri ise uzun zaman sonra O'Conor tarafından Heathcote'a bildirildi. Konsolosluk ancak 20 Temmuz 1904'te Muş'tan Bitlis'e taşınabildi.²³

Agop Mirzoyan'ın 1900 yılı ilkbaharında İngiliz Büyükelçiliği'nin yardımlarıyla Amerika'ya gitmesi üzerine Bitlis Konsolosluğu dragomansız kalmıştı. Heathcote, buraya atandıktan sonra bir dragomana ihtiyaç duymuş ve bu ihtiyacını bölgede bulunan diğer İngiliz konsoloslarına bildirmiştir. O sırada Van'da yardımcı konsolos olarak görev yapan Gerald E. Tyrrell, Van'da Sosooğlu Mahallesi'nden ve Ermeni okulunda öğretmenlik yapan Ortodoks Ermeni Erşak Safratiyan'ı Heathcote'a dragoman olarak önermiştir. Heathcote, önerilen bu kişiyi bir süre

21 BOA. DH. TMIK. M., 145/40.

22 Heathcote'dan O'Conor'a, No 8, 8 Haziran 1903, FO 195/2147. s. 188-189.

23 Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, s. 315.

denedikten sonra daimî olarak kalması için resmî bir istekte bulunacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Erşak Sافرatiyan Bitlis'e gelmiş, yerel yetkililerle tanışmış ve geçici olarak görevine başlamıştır.²⁴ Heathcote dragomandan memnun kalmış ve bir ay sonra 27 Ekim 1903'te büyükelçiliğe beraatının alınması için teklif göndermiştir. Bu teklifin uygun görülmesi üzerine Sافرatiyan, Bitlis Konsolosluğunda dragomanlık yapmaya devam etmiştir.²⁵

2. II. Sason İsyanı Öncesinde Muş ve Çevresinde Ermeni Komite Faaliyetleri ve Alman Askerî Önlemler

Heathcote, kendisine tevdi edilen görev gereği konsolosluğu Muş'tan Bitlis'e taşımıştır. Bitlis'e geldikten bir süre sonra Sason'dan yeniden endişe verici haberlerin geldiğini, kısa bir süre önce Muş'tan gelen birkaç Ermeni tarafından komitecilerin Sason'da güçlendiği ve yakın zamanda bir isyan gerçekleştireceklerine dair haber getirdiklerini öğrenmiştir. Komitecilerin Muş'ta faaliyetlerini arttırmaları üzerine herhangi bir olayın çıkmasından korkan birçok Ermeni, Muş'tan kaçarak farklı bölgelere gitmişlerdir. Heathcote, Muş Ermenilerinin yaşadığı bu korkuyu Bitlis'te bulunan Ermenilerin de yaşadıklarını bildirmiştir.²⁶ Bitlis yönetimi, komitecilerin karışıklık çıkaracaklarına dair haberlerin yayılması üzerine gerekli tedbirleri almışlardır.²⁷

Heathcote, Sason'a giden yolların hepsinin askerî birlikler tarafından korunduğunu ve kimsenin girip çıkmasına izin verilmediğinden emin olduğunu ayrıca bölgede iletişimin çok zor sağlandığını, birkaç kilometrede bile nelerin olup bittiğini bilmenin oldukça zor olduğunu, sadece komitecilerin değil oradaki yetkililerin de işlerini büyük bir gizlilik içinde yürüttüklerini öğrenmiştir. Bu durumun Ermenileri oldukça huzursuz etmesi üzerine 1 Ağustos'ta Vali ile görüşerek Sason'daki gelişmeler hakkında bilgi almıştır. Vali, Sason'da ciddi bir rahatsızlık beklemediğini, son yıllarda olduğu gibi Bekiranlı aşiretinin bulunduğu alanın yakınlarında onlar ile diğer sakinler arasında düzeni koruma için yaz aylarında bekleyen üç askerî birliğin bölgede bulunduğunu, bu yıl aynı amaçla 60 jandarma daha gönderdiğini söylemiştir. Ayrıca Sason'da bulunan komitecilerin Rusya ile başka yerlerden geldiğini, sayılarının 80 ila 100 arasında olduğunu sözlere eklemiştir. Ermeniler ise her iki tarafın sayılarının çok daha fazla olduğuna inandıklarını, vilayetin içinden bulacakları yardımın haricinde dışarıdan gelen komitecilerin en az 300 kadar olduklarını, Muş askerî birliğinin 200'e düşürülmüş olmasından dolayı bölgedeki birliklerin sayısının birkaç tabur olduğunu, Genç, Hazo ve diğer köylerden gönderilen askerlerin de dörde bölündüğünü Heathcote'a aktarmışlardır. Ermeniler, aşiret kavgalarıyla ilgili olarak Jandarma Komutanının son zamanlarda şehri iki kez ziyarette bulunmasından büyük endişe duymuş ve askerî birlikler ve komiteciler arasında olası bir çatışmada Kürtlerin bir kısmının da olaylara karışacaklarından korkmuşlardır.²⁸

24 *Age.*, s. 314.

25 Heathcote'dan O'Connor'a, No 20, 27 Ekim 1903, FO 195/2147.

26 Heathcote'dan O'Connor'a, No 11, 4 Ağustos 1903, FO 195/2147, s. 264-267.

27 BOA. A. MKT. MHM. 622/15-22; BOA. DH. TMIK. M. 140/46.

28 Heathcote'dan O'Connor'a, No 11, 4 Ağustos 1903, FO 195/2147. s. 264-267.

Heathcote üç hafta önce Harput'tan Bitlis'e gelen yeni Ermeni Piskoposu ile görüşerek bilgi almıştır. Piskopos görüş ve düşüncelerini Heathcote ile paylaşmıştır. Piskopos, dışarıdan gelen komitecilerin sayısının 300 kadar olduğunu ve bölgede bulunan askerî birliklerin onlarla baş edebilmede yetersiz kalabileceğinden endişe duyduğunu ifade etmiştir. Bu düşüncelerin yanında, bölgede barışın sağlanmasının tek yolunun onların vilayeti terk etmeleri için teşvik edilmesi olduğunu ve olayları kışkırtarak dış müdahaleyi sağlamanın imkânsızlığı konusunda onları ikna etmek gerektiğini belirtmiştir.

Vali, Heathcote ile bir kez daha görüştüğünde daha önce vermiş olduğu bilgileri tekrarlamış ve askerî birliklerin bir hazırlık içerisinde olduklarını söylemiştir. Muş ve yakın çevresindeki askerî birliklerin sayısının artırılması için irade çıktığı bilgisini onunla paylaşmıştır. Müşir Zeki Paşa, yeni askerî birliklere gerek olup olmadığı konusunda Vali'nin ne düşündüğünü sormuştur. Vali cevabında sürekli bir askerî birliğe ihtiyaç olmadığını herhangi bir saldırı anında takviye kuvvetlerin gelebileceğini söylemiştir. Heathcote, Vali Hüsnü Bey'in durumun zorluklarının tamamen farkında olarak konuştuğunu ve olaylara sağduyu ile yaklaştığını bildirmektedir.²⁹

Heathcote, Sason'da Ermeni komitecilerinin faaliyetlerinin arttığına dair haberler almaya başlayınca haberlerin doğruluğunu teyit etmek için ağustos ayının başında Muş'a gitmiştir. Burada yaklaşık bir ay kalarak Muş'ta Ermeniler ve Ermeni Katolik piskoposlarını ziyaret etmiş ve komitecilerinin faaliyetleriyle ilgili bilgi toplamaya çalışmıştır. Ermeni piskoposları da Heathcote'a iade-i ziyarette bulunmuşlardır. Daha sonra 2 Eylül 1903'te Bitlis'e geri dönmüştür.³⁰ Heathcote'ın buradaki faaliyetlerinin Ermenileri karışıklık ve fesada teşvik ettiğine dair şikâyetler üzerine hal ve hareketleri gözetim altına alınmıştır.³¹

Heathcote'ın Ermeni Piskoposu ile görüşmesinin ardından komitecilerin isyan çıkaracağı düşünülmüş ancak beklenen olay yaşanmamıştır. Ancak Heathcote'ın bu gibi faaliyetlerinin komitecileri teşvik ettiği düşünülmüş ve bu durum Muş Komutanlığı'ndan Dördüncü Ordu Komutanlığı'na bildirilmiştir.³²

Heathcote'ın Bitlis'teki faaliyetlerinden ve Ermenilere karşı olan tutumundan rahatsız olan Babıâli ise durumu büyükelçiliğe iletmıştır. Durumla ilgili olarak büyükelçilik Heathcote'a 29 ve 30 Temmuz tarihli iki rapor göndermiştir. Bunun üzerine konsolos kendisini savunan bir rapor kaleme almıştır. Kendisinin ve Misyoner Cole'un, Vali ve Malazgird Kaymakamı ile görüşene kadar herhangi bir para yardımı yapmadıklarını, daha önceki raporlarında da ifade ettiği gibi yardım etmek için en uygun kişilerin bulunması konusunda kendilerine yardım edildiğini söylemiştir. Büyükelçiye kendisiyle ilgili suçlamaların kesinlikle doğru olmadığını, kendisinin ne manastıra gittiğini ne de depremzedelere dağıtması için kendisine verilen paradan başka para dağıtmadığını ifade etmiştir.³³

29 Heathcote'ın raporlarında Ermeni komiteciler "devrimci" olarak adlandırılmaktadır. Heathcote'dan .....O'Conor'a, No 11, 4 Ağustos 1903, FO 195/2147, s. 264-267.

30 BOA. DH. ŞFR. 310/65; BOA. TMIK. M. 151/54.

31 BOA. DH. TMIK. M. 154/58.

32 BOA. BEO., 2168/162569.

33 Heathcote'dan O'Conor'a, No 14, 9 Ağustos 1903, FO 195/2147, s. 290 – 291.

24 Ağustos 1903 Pazartesi günü *Times* gazetesinde, “Muş’a giden Bitlis İngiliz Yardımcı Konsolosu Heathcote, Ermeniler arasındaki durumun daha da sakinleşmeye başladığını ve Kürtlerle Ermenilerin arasının iyi olduğunu bildirdi.”³⁴ şeklinde bir haber yayınlanmıştır. Heathcote bu haberin gerçeği yansıtmadığını ve kendisinin bu şekilde bir bilgi vermediğini büyükelçiliğe bildirmiştir.³⁵

Heathcote’a Muş’tan ayrılmadan hemen önce Sason’daki komitecilerden geldiği söylenen bir mektup ulaştırılmıştır. O da bu mektubun çevirisini büyükelçiliğe iletmiştir. Heathcote, mektupta Hükümet ve Kürt aşiretleri tarafından ezilen Ermenilerin birçok konudaki şikâyetlerinin yer aldığını bildirmektedir. Komiteciler mektupta hükümetin o yıl dağlara çok sayıda göçebe getirerek onlara düzenli silah ve mühimmat dağıttıklarına dair söylentiler duyduklarını yazmışlardır. Ayrıca Kürtlerin, Ermenileri katletmekle tehdit ettiklerinden, Müslümanlara olan tüm borçlarının talep edilmesi üzerine büyük korku yaşayan Ermenilerin köylerini terk ederek dağlara kaçtıklarından bahsetmişlerdir. Bu kişiler şikâyetlerinin İngiliz Kralı ve Hükümeti tarafından bilinmesini, kendilerine acil olarak yardım edilmesi ve vaad edilen ıslahatların gerçekleştirilmesi gibi isteklerinin yanı sıra en azından kendilerinin silah taşınması için Osmanlı’nın zorlanması gerektiğini talep etmişlerdir. Bu kişiler diğer Avrupa hükümetlerinin Muş’a gelecek herhangi bir temsilcisine de benzer başvuruları yapacaklarını ifade etmişlerdir. Mektup sadece bir kişinin imzasını taşııyordu, imza sahiplerine ait isimlerden oluşan bir liste ile bitmekteydi. Mektup, Simal, Şenik, Geligüzan, Ağpig, Şuşamerik, Hashez, Talori, Hakmank, Telalink, Poush, Hosnoud, Hazdk, Halalink, Spaghank, Yeğgöz, Hedink ve Eşkenlsöz köyünden 61 köylü, üç rahip ve 3 köy ağası tarafından imzalanmıştır.³⁶ Sadaret tarafından mektupta yazılı bu iddiaların kesinlikle asılsız olduğu ifade edilerek bunun İngiliz ve Rus elçiliklerine bildirilmesi kararı alınmıştır.³⁷

Heathcote mektubun dağdaki kişiler tarafından yazıldığını ancak bilgileri kimin veya hangi kaynaklardan edindiklerini tam olarak anlayamadığını ifade etmiştir. Yukarıdaki rapordan da anlaşıldığı üzere komiteciler faaliyetlerini haklı zemine oturtmak ve kendilerini haklı çıkarmak için bir mektup hazırlamışlardır. Çeşitli istek ve şikâyetlerin yer aldığı bu mektubu Heathcote da büyükelçiliğe iletmiştir. Heathcote bir nevi Ermenilerin sözcülüğünü yaparak onlara destek olmuştur.

Heathcote, 1903 yılının eylül ayı içerisinde komitecilerin saldırı başlatmadan önce Avrupa’ya son bir çağrıda bulduklarını ve bir an evvel köylülerin durumlarında iyileşme yapılmazsa saldırıya geçeceklerini bildirmektedir. Heathcote, komitecilerin eylül ayının ortasına kadar harekete geçmemelerinin sebebi olarak kendilerini henüz kararlı bir eyleme hazır görmemeleri olduğunu düşünmekteydi. Bu düşüncesinin 20 Ağustos’ta kendisine sözlü olarak söylendiğini de belirtmiştir. Kürtler komitecilerin faaliyetlerini engellemek için üç kez harekete geçmişler ancak

34 *Times*, 24 Ağustos 1903, FO 195/2147, s. 356.

35 Heathcote’dan O’Conor’a, No 19, 15 Eylül 1903, FO 195/2147, s. 355.

36 Heathcote’dan O’Conor’a, No 18, 15 Eylül 1903, FO 195/2147, s. 347-350.

37 BOA. HR. SYS. 2795/ 14; BOA. BEO. 2133/159942.

onlara ulaşamadıkları için bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Heathcote, bölgeyle ilgili daha farklı iddialar olduğunu, bu iddiaları doğrulayamayacağı için üzgün olduğunu ancak komitecilerin kesin olarak bir hazırlık içinde olduklarını bildirmiştir. Bu konudaki bazı iddialar şunlardır: Son zamanlarda birçok silah, komitecilerden bir şahıs tarafından Van Gölü'nün batı kıyısında bulunan Zigag'a getirilmiştir. Sason liderleri Muş'ta bulunan Vali'ye isteklerinin yerine getirilmediği takdirde en kısa zamanda birliklere saldıracaklarının yazılı olduğu bir mektup göndermiştir.³⁸

Ermeni komitecilerin faaliyetlerini arttırması üzerine Vali Hüsnü Bey, ağustos ayının sonlarına doğru kış mevsiminde dağlarda barınmadığı için köylere inen komitecilerin sayılarının 300'e kadar çıktığını, Sason köylülerinden bile Rusya'ya gidip gelenlerin olduğunu bildirerek onlar üzerine askerî bir harekât yapılmasını istedi. 1901 yılında Antranik³⁹ liderliğinde Arak Manastırı'nı işgal eden ve dört tabur askerî birliğin ablukasından kurtularak firar eden komiteciler pek çok köye yayılmışlardı. Bu süre içerisinde oralara gidip gelen hükümet memurlarına ve Müslümanlara saldırıyorlardı. Ayrıca bölgede asayişin sağlanması için yapımına başlanan kışla inşasına engel olmuşlardı. Vali, her sene yaz mevsiminde Sason'a gelen askerî birlikler sayesinde aşiretler ile komiteciler arasında kargaşa ve çarpışma yaşanmasının önüne geçilse de askerî birliklerin Sason'dan çekilmesi üzerine güçlerini arttırmaya çalıştıklarını ve ileride daha büyük olaylara yol açabileceği için komiteciler üzerine askeri bir harekât yapılmasını istediğini yinelemiştir. Ancak bölgeye fazla asker gönderilmesinden doğabilecek siyasi çekincelerden ve kış şartlarından dolayı isteği kabul görmedi.⁴⁰

Ermeni komiteciler 1904 yılının ilk aylarında Kulp kazasının Hiyan nahiyesine bağlı Helin, Sivit ve İnikan köylerine giderek birkaç Müslümanı öldürmüşler, birçoğunu tehdit ederek evlerini yakmışlar, mallarını ve hayvanlarını gasp etmişlerdir. Vergi tahsili için köylere giden tahsildar ve jandarmaları da tehdit ederek köylerden kovmuşlardır. Burada yaşayan Ermenileri ise kendilerine katılmaya zorlamışlar ve bazılarını silahlandırmışlardır. Şubat ayı içerisinde Tapik köyüne giden Antranik liderliğindeki 30 komiteciye Geligüzan, Şenik, Simal, Kop ve Ahpi'den yaklaşık 500 Ermeni daha katılmıştır. Komiteciler burada da Müslümanların mallarını ve eşyalarını gasp etmişlerdir.⁴¹ Heathcote, Muş'ta bulunduğu şubat ayı içerisinde komitecilerle görüşmüştür. Bu görüşme Sadaret'e bildirilmiştir.⁴²

Heathcote komitecilerin artan faaliyetleri neticesinde yetkililerin seyyar bir jandarma kurduğunu, mart ayı içerisinde bu yeni kuvvete 50 kişinin kaydını yaptırdığını bildirmiştir.

38 Heathcote'dan O'Conor'a, No 18, 15 Eylül 1903, FO 195/2147, s. 347-350.

39 Ermeni çete reisidir. 1865'te Şebinkarahisar'da doğmuştur. 1885 yılında isyan hareketlerine katılmış ve 1894 Sason isyanının tertipleyicisi Serop ölünce 1899'da onun yerine geçmiştir. Haluk Selvi, "Hangi Antranik?", www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf//Antranik.pdf, [Erişim tarihi: 25.09.2017].

40 BOA. DH. TMİK. M. 148/66; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909)*, C III, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2009, s. 106-110.

41 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909)*, s. 113 – 124.

42 BOA. Y.A. HUS., 467/36.

Üç bölükten oluşan birliğin kurulmasından itibaren birliğe 200 kişi daha eklenmiştir. Bu yeni birlikteki kişilerden birkaçı Bitlis'ten ve Lesghis'dendir. Çoğunluğu ise vilayetin kuzeyindeki bölgelerdendir. Birlikler genellikle Çerkes göçmenlerden seçilerek kurulmuştur. Bu birliğin büyük bir kısmı Muş'ta, küçük bir kısmı da Garzan'da bulunmaktadır. Heathcote'a göre Diyarbakır yolu üzerindeki baskınların ve Kürt çatışmalarının yapıldığı Garzan'da bu kişilerin istihdam edilmesi, yetkililere birtakım sıkıntılar yaratmıştır. Ayrıca bu kişilerin çoğunluğunun göçmen Çerkeslerden seçilmesinde Kürtler üzerinde bir kontrol sağlama amacının olabileceğini, bir ırkı diğerine karşı kullanmanın geleneksel Osmanlı politikası olduğunu ifade etmektedir.⁴³

Bitlis Valisi Hüsnü Bey'in ölümü üzerine Bitlis'e atanan Ferid Bey⁴⁴ İskenderun ve Diyarbakır yoluyla 17 Mart 1904'te Bitlis'e gelerek görevine başlamıştır. Heathcote, Ferid Bey'in görevine başlamasından hemen sonra tanışmak için kendisini ziyaret etmiştir. Vali görüşmeleri esnasında Heathcote'a son derece samimi davranmıştır. Heathcote, Ferid Bey'in kendisinde genel olarak iyi bir izlenim bıraktığını ancak nasıl bir politika izleyeceğinin anlaşılabilmesi için henüz çok erken olduğunu, bölgedeki aşiret reislerinin ve şeyhlerin yönlendirmesiyle hareket edecek bir kişiye benzemediğini ifade etmektedir. Bu ziyaret sırasında Vali Ferid Bey'i vilayetin genel durumuyla ilgili bilgilendirmiş ve kendisine birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Ülkenin güvensizliğinden ve Sason'da yaşanabileceklerden ötürü çiftçilerin tarlalarını zamanında eklemeleri için onları teşvik etmesi gerektiği konusunda kendisini uyarmıştır. Ayrıca Ermeni çiftçilere soyulmayacaklarına dair bir güvence verilmediği takdirde tarlalarını ekmeyeceklerini ve bunun sonucunda tüm vilayetin kıtlık tehdidi altına girebileceğini söylemiştir. Bu durumun vergi toplamayı da kötü şekilde etkileyeceğini ifade etmiştir. Vali, bu konunun önemini anladığını söyleyerek mevcut yönetimin ve adalet koşullarının iyileştirilmesi için çalışacağını belirtmiştir. Heathcote, vilayetin durumuna ve ihtiyaçlarına ilişkin görüşlerini söylediğinde Vali oldukça endişelenmiş ve vilayetin durumuyla ilgili çok az bilgiye sahip olduğunu söylemiştir.

Vali Ferid Bey, Sason ile ilgili olarak kendi düşüncelerini söylemekten ziyade Heathcote'un fikirlerini duymak istemiştir. Heathcote'un söyledikleri karşısında da oldukça endişelenmiştir. Vali komiteci sayılarının oldukça abartıldığını ve Sason'a dışarıdan 200'ün çok az üzerinde komiteci geldiğini düşündüğünü söylemiştir. Heathcote'a ise hükümetin onlara karşı harekete geçip geçmemesi konusunda ne düşündüğünü sormuştur. Heathcote alt rütbedeki askerlerin üstlerini dinleyip aşırılık yapmadıklarında ve suçu olmayanlara suçlular ile birlikte muamele edilmediğinde durumun iyileşeceğini ancak şartların yerine getirilmemesi halinde bu tarz bir harekete kalkışılmaması gerektiği cevabını vermiştir. Heathcote, vilayetin genelinden İstanbul'a

43 Heathcote'dan O'Conor'a, No 11, 19 Mart 1904, FO 195/2172, s. 101.

44 Ferid Bey, 1855'te İstanbul'da doğmuştur. 1869'da Dâhiliye Nezareti Mektubi kaleminde çalışmaya başlamıştır. 1883'te Beyoğlu Mutasarrıf vekilliği yapmıştır. 1900 yılında Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalığı yapmıştır. Kendisine 10 Ekim 1901'de Altın Liyakat Madalyası verilmiştir. Bitlis'e tayin edildikten sonra da Birinci Rütbeden Mecidi Nişanına layık görülmüştür. Danyal Tekdal, *II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdari ve Sosyal Yapı)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2018, s. 97.

oldukça abartılı haberlerin gittiğini ve Sason'da Ermeni komitecilerin ovada 25 Müslüman köyü ele geçirdiğine dair Sadrazam'ın yanlış bilgilendirildiğini anlatmıştır.⁴⁵

Heathcote, Vali ile görüşmesine dair değerlendirmesinde Sadrazam'a iletilen bu bilgilerin hangi kaynaktan sağlandığı hakkında bir malumatı olmadığını ifade ediyordu. Ancak bilgilerin yanlış olduğundan emin olduğunu ve bu yanlış bilgilerin yeni Vali'nin raporlarıyla düzeltileceğini umuyordu. Ermeni komitecilerin para ve gereksinimlerini ovadaki Ermenilerden sağladıklarını ve aynı zorlamayı Müslümanlara da yapmış olabileceklerini ifade etse de bunun imkânsız olduğunu, gerçek olduğuna inanmadığını, bu söylentilerin bölgede sıkıntı arzulayan ve çıkarları için bunu destekleyenler tarafından uydurulmuş olabileceğini beyan ediyordu. Bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere diğer yardımcı konsoloslar gibi Heathcote da taraflı ve önyargılıydı. Ermenilere karşı yaklaşım ve tutumu ise aynıydı.

Bölgedeki hareketlilikten dolayı 6 Mart'ta göreve başlayan redifler kısa bir süre sonra görevden alınmışlardır. Rediflerin, Komutan Salih Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği telgraflardan dolayı göreve çağrıldıkları söylentileri dolaşmıştır. Yine Said Paşa'nın kendilerine ihtiyaç duyulmadığını söylemesi üzerine de dağıtılmışlardır.⁴⁶

3. II. Sason İsyanı (Nisan 1904) ve Heathcote'm Faaliyetleri

1894 yılında Sason bölgesinde başlattıkları isyan ile hedeflerine ulaşamayan Ermeni komiteciler, 1901 yılının yaz aylarından itibaren Bitlis vilayetinde faaliyetlerini arttırmaya başladılar. Özellikle Sason bölgenin pek çok yerine silah, mühimmat ve yiyecek taşıdılar. Her sene yaz mevsiminde buralara gelen Kürt aşiretlerine saldırarak şiddetli çatışmaların meydana gelmesine sebep oldular. Komitecilerin bu faaliyetleri, hükümet tarafından gerekli tedbirlerin alınmasına rağmen bir türlü engellenemedi ve asayiş tam olarak sağlanamadı.⁴⁷ Ermeni komiteciler, 1904 yılının ilk aylarında Sason ve Kulp bölgelerinde birçok köye saldırarak Müslümanları katletmeye başladılar. Bölgede yaşayan Ermenileri ise kendilerine katılmaya zorlayarak bazılarını silahlandırdılar. Şubat ayı içerisinde Tapık köyüne giden Antranik liderliğindeki 30 komiteciye Geligüzan, Şenik, Simal, Kop ve Ahpi'den yaklaşık 500 Ermeni daha katıldı.⁴⁸

Sason ve Kulp bölgelerinde bulunan Ermeni komiteciler Nisan 1904'te İkinci Sason İsyanını başlatarak Gözrak, Ardingok, Germab, Zinkan, Helin, Şenik, Simal, Gelimansur, Gelikenman, Mezraa köylerini yakıp ahalisini eşya ve hayvanlarıyla birlikte Akçasir ve Geligüzan'a götürdüler. Muş'un Kulp kazasına bağlı Laçıkan köyünde ise 40 Müslümanı katlederek haneleri yaktılar.

45 Heathcote'dan O'Conor'a, No 12, 2 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 112-116.

46 Heathcote'dan O'Conor'a, No 12, 2 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 112-116.

47 BOA. Y. PRK. UM. 67/11.

48 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909)*, s. 113-124.

Burada bulunan Ermeni köylülerini kendilerine katılmaları için tehdit ettiler.⁴⁹ Komitecilerin Laçikan'da yaptıkları katliamdan sonra Zeki Paşa, yakalanmaları için izin istedi. Padişah iradesinin çıkmasından sonra da bölgeye askerî yığınak yapılmaya başlandı. Daha önce vilayetin çeşitli yerlerine konuşlandırılan 11 tabur nizamiye birliklerine ilave olarak Muş'a 7 nizamiye taburu daha sevk edildi. Böylece vilayeteki nizamiye piyade taburlarının sayısı 18 oldu. Askerî harekâtın başladığı nisan ayının ortalarında vilayette 18 nizamiye piyade taburu, bir nizamiye süvari alayı ayrıca iki redif livası bulunmaktaydı. Ayrıca bazı Hamidiye Alay komutanlarına haber gönderilerek harekâta hazır beklemeleri emredildi. Daha önceleri mevsim şartları ve yolların elverişli olmamasından dolayı ertelenen harekât, takviye birliklerin yeterli sayıya ulaşmasının ardından Dördüncü Ordu'ya bağlı Salih Paşa komutasında 23 Nisan 1904'te başladı.⁵⁰

Sason harekâtını yerinde izlemek için Bitlis Valisi Ferid Bey Muş'a gitmişti.⁵¹ Vali, ayın 15'inde Cuma namazının ardından Bitlis Piskoposu'nu yanına çağırarak İmparatorluk emriyle ertesi sabah erkenden Muş'a giderken kendisine eşlik etmeye hazır olmasını istedi. Piskopos, bu ani gidişinin Ermenileri çok rahatsız edeceğini, görev yerinin dışında herhangi bir etkisinin olmayacağını ve durumdan kendi üstlerinin haberdar edilmesini söyledi. Bu görüşmenin ardından Vali'nin Muş'a gideceğini öğrenen Heathcote, onunla görüşmek istemiş ancak bu isteği kabul edilmemişti.

Vali Ferid Bey; hâkim, savcı, yönetim meclisinin iki üyesi ve episkopos konseyinin iki üyesi ile birlikte 16 Nisan'da Bitlis'ten ayrıldı. Heathcote, Muş'a yapılan bu ziyaretin Sason'daki Ermeni komitecilerin faaliyetlerinden dolayı olduğunu bilmiyordu. Zira kendisi bu ziyaretin 5 Nisan 1904'te Muş Piskoposu ve konsey üyelerinin tutuklanmaları ile ilgili olduğunu, adli görevlilerinin Vali'ye eşlik etmesinin bazı yasal soruşturmaların amaçlandığını gösterdiğini düşünüyordu.⁵²

Bitlis'te benzer olayların bir daha yaşanmaması için öncelikle Hıristiyanlardan oluşan bir nasihat heyeti oluşturularak komitecilerden teslim olmaları istendi. Teslim olmaları için 5 gün mühlet verildi. Verilen süre içerisinde kimse teslim olmayınca Sason ve Kulp bölgesinde bulunan Ermeni komitecilerin etkisiz hale getirilmesi ve bölgede asayişin sağlanması için 23 Nisan 1904'te askerî harekâta başlandı.⁵³ 23 Nisan–18 Mayıs 1904 tarihleri arasında gerçekleştirilen askerî harekât neticesinde birçok köy komitecilerden temizlenerek çoğu öldürülmüş, bazıları yakalanmış, bir kısmı da kar yağışı ve arazi şartlarından faydalanarak kaçmışlardır. Ağır kış şartları altında gerçekleştirilen askerî harekâtın başarıyla sona ermesi neticesinde takibata son verilmiştir.⁵⁴

49 BOA. Y. PRK. ASK. 212/49; BOA. Y. PRK. BŞK. 72/24; *Age.*, s. 125-139; Komitecilerin Laçikan'da Müslümanlara yaptıkları vahşet için ayrıca bk. *Age.*, s. 129-131.

50 BOA. Y. PRK. ASK. 212/49; Daha fazla bilgi için bk. BOA. TMIK. M. 163/36.

51 BOA. Y. PRK. DH. 13/4.

52 Heathcote'dan O'Connor'a, No 15 ve 17, 9 Nisan ve 23 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 132-133, 181-183.

53 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909)*, s. 125-139; Komitecilerin Laçikan'da Müslümanlara yaptıkları vahşet için ayrıca bk: BOA. DH. ŞFR. 326/15.

54 BOA. PRK. BŞK.72/34; BOA. Y. MTV. 260/62.

Heathcote, Ermeni komitecilerin kendilerini güçlü hissettiklerinde Hükümetin sunacağı her şartı reddedeceklerini ve bu güven sayesinde kendilerine birçok kişinin dâhil olacağını düşünmekteydi. Çünkü ona göre Ermeni komiteciler Avrupa sayesinde ve özellikle de İngiliz müdahalesi dışında ıslahatların uygulanmasına dair tüm umudunu kaybetmişlerdi.⁵⁵ Heathcote bu ifadesiyle komitecilerin yapmış oldukları vahşeti haklı bir zemine oturmaya çalışmıştır. Heathcote, Muş'taki gelişmeler ile ilgili sürekli bilgilendiriliyordu. Harekâtın başladığı sıralarda Bitlis'e gelen bazı kişiler, Vali'nin Bitlis ve Muş Piskoposunu, konsey üyelerini yanına çağırarak komite liderleri ile görüşme başlatmaları için Sason'a gitmeleri konusunda emirler verdiğine dair haberler getirmişlerdir. Onlar, görüşmede Vali'nin de kendilerine eşlik etmedikçe herhangi bir etki yaratmayacağı ve komitecilerin Vali'nin dışında kimse ile iletişim kurmayacaklarını söylemişlerdir. Ferid Bey, emirlerine uymaları gerektiği konusunda ısrar ederek en son 25 Nisan pazartesi gününe kadar kendilerine müsaade vermiştir. Piskoposlar ve konsey üyeleri görüşmelerinden bir sonuç çıkmayacağı görüşlerini yinelemişlerdir.

Heathcote, Vali Ferid Bey'in 23 Nisan cumartesi günü sıkıntının yaşandığı ilk yer olan Simal'a gitmek için Muş'tan yola çıktığını, Bitlis'ten kendisiyle birlikte getirdiği adli görevlilerin de içinde olduğu birkaç memuru ve az bir refakatçiyi de yanına aldığı öğrenmiştir. Haber getiren kişiler Simal ve Muş arasında iletişimin sağlanması için telgraf hattında düzenleme yapıldığını Heathcote'a söylemişlerdir.⁵⁶

Bitlis vilayetinde 1904 yılının başından itibaren pek çok köyü basıp yakan yılan, ahalisini öldüren ve nisan ayı içerisinde İkinci Sason ayaklanmasını başlatan komitecilerin faaliyetleri göz önüne alındığında Heathcote'ın yaşananlar hakkında herhangi bir bilgi vermediği görülmektedir. Bitlis'te bulunan komitecilerin gerçek niyetlerinin ne olduğunu ve güçlerinin ne derece olduğunu bilmediğini söylemektedir.

Heathcote'ın nisan ayı içerisinde kaleme aldığı raporlarında Ermeni komitecilere karşı oluşturulan bölgedeki askerî birliklerin durumları, Muş Piskoposu ve konsey üyelerinin tutuklanması ile ilgili bilgiler vermiştir. Bunların yanında raporlarda işlenen konulardan birisi de Bitlis'te postacı olarak görev yapan Tahir Bey'in Erzurum vilayetinde yeni kurulan Hınıs sancağına mutasarrıf olarak atanması hakkındadır.⁵⁷ Aynı gün yazdığı başka bir raporun konusu ise Muş'taki askerî birliklerin son durumları hakkındadır. Buna göre Muş'taki birlikler altı taburdan oluşmaktadır. Erzurum Konsolosu Shipley de Heathcote'a Erzurum ve Erzincan'dan dört taburun daha bölgeye gönderildiğini haber vermiştir. Heathcote bir taburun kısa bir süre önce Siirt'ten sıkıntılı bölge sınırına gittiğini Vali'ye sormuş, Vali ise bunun doğru olmadığını söylemiştir.⁵⁸

Heathcote'ın raporlarının detayları şu şekildedir: Yukarıda belirtildiği gibi Muş Piskoposu ve konsey üyeleri 5 Nisan 1904'de tutuklanmışlardı.⁵⁹ Muş Piskoposu, Bitlis Ermeni Piskoposu'na

55 Heathcote'dan O'Conor'a, No 13, 9 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 127-130.

56 Heathcote'dan O'Conor'a, No 19, 23 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 187-188.

57 Heathcote'dan O'Conor'a, No 14, 9 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 131.

58 Heathcote'dan O'Conor'a, No 13, 9 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 127-130.

59 Heathcote'dan O'Conor'a, tel 8 Nisan ve 11 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 105-108.

kendisinin ve konsey üyelerinin hepsinin tutuklandığını bildirerek kendilerinin Paskalya sonrasına kadar serbest bırakılmaları için Vali Ferid Bey'e aracılık etmesini istemiştir. Bunun üzerine Bitlis Ermeni Piskoposu, Vali'yi ziyaret etmiştir. Ferid Bey, tutuklamaların sadece siyasi nedenlerle yapıldığını söylemiş ve başka bilgi vermemiştir. Bu görüşmeden sonra Vali'nin Muş'a gideceğini öğrenen Heathcote'ın kendisi de Vali ile görüşmek istemiştir. İsteğinin kabul edilmemesi üzerine Vali'nin oğluyla görüşebilmiştir. Vali'nin oğlu babasından edindiği bilgileri Heathcote ile paylaşmıştır. Piskoposun ve konsey üyelerinin "sahte beyanlarda bulunmakla" suçlandığını, kapsamlı bir soruşturma yapılmadan daha fazla ayrıntı veremeyeceğini söylemiştir.⁶⁰

Heathcote daha sonra Muş Piskoposunun ve konsey üyelerinin Erzurum Konsolosu'na Honan meselesiyle ilgili yanlış beyanlarda buldukları için tutuklandığını öğrenmiştir. Vali Muş'a gidmeden Piskopos ve konsey üyeleri Ermeni Paskalya arifesinde yani 11 Nisan'da serbest bırakılmışlardır.⁶¹ Bazı ileri gelen Ermeniler de tutuklamaların sebebi hakkında daha fazla bilgiye sahip olmamakla birlikte, Piskopos'un Honan olayını yanlış ve abartılı bir şekilde Erzurum'daki konsolosluga bildirmekle suçlandığını düşünmüşlerdir.⁶²

Heathcote, Honan'da meydana gelen olay ile ilgili pek çok şey duymuştur. Ancak kendisine göre elde ettiği en doğru bilgi; jandarmaların Honan'a gelerek birkaç gün önce bir kişi tarafından toplanan vergilerin ödenmesini talep ettikleri, bir kişinin evine girmeleri üzerine de orada saklanan 6 komiteci tarafından üzerlerine ateş açılmasıdır. Çıkan çatışma birkaç saat devam etmiştir. Çatışma sırasında köylülerden 8 kişi hayatını kaybetmiş, 2 jandarma yaralanmıştır. Köylülerden 2'si erkek diğerleri kadın ve çocuktur. Komiteciler akşam karanlığında kaçmışlar ve hiçbirine bir şey olmamıştır. Heathcote, çevre köylerden hatta Muş'tan jandarmaların ve Kürtlerin, köyü yağmalamak için Honan'a geldiklerini iddia etmektedir. Olaydan sonra pek çok köylü kaçmış ancak birçoğu geri dönmüştür. Heathcote, yerel yetkililerin olayın hemen kontrol altına alındığını söyleyerek olayın önemini en aza indirdiklerini, ilk atışın köydeki komiteciler tarafından yapıldığı konusunda bazı farklılıkların olduğunu ifade etmektedir. Bir yandan bütün Ermenilerin verdiği bilgilerin genelde doğru olduğunu söylerken raporunun sonunda vermiş olduğu bu bilgilerin tamamen güvenilir olmadığını söylemektedir. Heathcote aynı raporunda birbiriyle çelişen bilgileri bile büyükelçiliğe aktarmıştır. Muş Piskoposu, Heathcote'a olayın tüm ayrıntılarını Erzurum'daki konsolosluga iletmesine dair bir mesaj göndermiştir. Aynı bilgileri kendisine gönderme riskini göze alamayacağını ifade etmiştir. Heathcote, bu durumun gizli tutulmasını büyükelçilikten rica etmiştir.⁶³

Heathcote nisan ayının sonlarına doğru Bitlis'e, Ermeni komiteciler ile Türk birlikleri arasında bir çatışma çıktığına dair söylentilerin geldiğini ve sempatizan olarak adlandırdığı bazı kişilerin Sason'a yakın Kürt köyünde kavga çıktığını bildiren bir mektup gönderildiğini bildirmektedir. Çıkan olayda yaklaşık 30 Kürt hayatını kaybetmiştir, kalanlar da köyün dışına sürülmüştür.

60 Heathcote'dan O'Conor'a, No 15, 9 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 132 – 133.

61 Heathcote'dan O'Conor'a, tel 11 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 108; BOA. DH. TMİK. M. 167/ 54.

62 Heathcote'dan O'Conor'a, No 15 ve 17, 9 Nisan ve 23 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 132-133, 181-183.

63 Heathcote'dan O'Conor'a, No 18, 23 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 184-186.

Kürtler hayatını kaybedenleri Muş'a götürmüşlerdir. Aynı tarihlerde 15-20 askerin öldürüldüğü, Sason'un güneyindeki Hazo yakınlarında bir çatışmanın çıktığı duyulmuştur. Heathcote, bu iki olayın aynı olay olup olmadığını tam olarak bilmediğini ifade etmektedir.⁶⁴

Heathcote, Ferid Bey'in Muş Ermenilerine karşı tutumunun, Bitlis'tekilere oranla çok daha az uzlaşmacı olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Ferid Bey'in bölgenin ileri gelen Ermenilerini, komiteciler ile iş birliği içerisinde olmakla ve onlara para ile malzeme sağlamakla suçladığını bu nedenle mevcut durumdan büyük ölçüde onların sorumlu olduklarını iddia ettiğini düşünüyordu. Bunun yanında Ferid Bey'in ileri gelen Ermenilerden, dağda bulunanları eşkıya olarak kabul etmelerini ve Honan olayı ile ilgili raporların yanlış olduğunu kabul etmelerine dair yazılı bir açıklama talep ettiğini ifade etmektedir. Bunların yanında Heathcote, Ferid Bey'in bu iddialarının doğru olduğu varsayıldığında, onun amacının hükümetin bu konuda Ermeni ileri gelenlerine olan ihtiyacını itiraf etmeksizin, Ermenilerin sebep olduğunu söylediği sıkıntıları gidermek için asiler ile müzakere etme sorumluluğunu yine onların üzerine yüklemek olabileceğini düşünüyordu.

Ferid Bey'in Bitlis'ten ayrıldığında Sason sorunun çözüleceğine dair gayet umutlu olduğunu ancak onun buna olan inancını Bitlis'te kimsenin paylaşmadığını bildirmiştir. Heathcote, daha önce de ifade ettiği gibi komitecilerin, dış müdahaleyi sağlamak için mücadelelerini sürdürecekleri ve kendilerine sunulan teklifleri kabul etmeyeceklerini bir kez daha tekrarlamış ve bu konuda nasıl bir tutum izlenmesi gerektiğini büyükelçiliğe sormuştur. Heathcote, Bitlis'te bu tür bir iletişimin, mesafenin uzak olması ve güvenilir araçların temin edilememesine bağlı olarak hiç de kolay olmayacağını, şu anda yabancı hükümetlerin komitecilere ulaşmaların çok da akıllıca olmayacağı yorumunda bulunmuştur.⁶⁵

Heathcote, raporunu yazdığı sırada Muş'tan çok sayıda haber almaktaydı. Kendisine Ermeniler tarafından gizlice haberler getirildiği için yaşananları onların gözüyle aktarmaktaydı. Sason bölgesindeki Ermenilerin olayların çıkmasından büyük paniğe kapıldığını, bazı haberlerin daha önceki raporlarında bildirdikleriyle benzerlik gösterdiğini, kendisine gelen haberlere göre Badikanlı aşiretinden 200'den fazla Kürt'ün Gelikenman ve Gelimansur'a saldırdığını, Kürtlerden 25 ve komitecilerden 1 kişinin öldüğünü bildirmekteydi.

Görüldüğü gibi Heathcote, komitecilerin faaliyetleri hakkında bilgi vermek yerine sürekli olarak komitecileri yakalamaya giden jandarma ve Kürtlerin köyleri yağmaladığının altını çizmektedir. Komitecilerin Müslüman köylerinde yaptıkları katliamı ise sadece bir söylentiden ibaret olarak aktarmaktadır. Bitlis'te görev yapan konsoloslar, Kürtler tarafından yapıldığı iddia edilen yağma ve öldürme gibi haberleri kesin olarak aktarırken Ermeni komitecilerin yaptıklarını söylenti olarak vermektedirler. Bunun yanında nisan ayı içerisinde Laçikan köyünde Müslümanlara yaptıkları vahşetten ve Sason ve Kulp'ta birçok köye saldırarak yakıp yıkan komitecilerin faaliyetlerinden tek kelime bahsetmeyen Heathcote, saldıran tarafın Kürtler olduğunu iddia etmektedir. Raporlarını taraflı ve ön yargılı olarak kaleme aldığı açıkça

---

64 Heathcote'dan O'Conor'a, No 19, 23 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 187-188.

65 Heathcote'dan O'Conor'a, No 20, 30 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 206-212.

görülmektedir. Heathcote bu iki köyün yanı sıra hepsi aynı bölgede bulunan Gop, Germab, Şenik ve Simal'in bir kısmının; bunların yanında Han Kürtlerinin Talori bölgesinde bulunan Helin, Ardingok, Göznak, Seret, Mezraa ve Harto köylerini yaktıklarını iddia etmektedir.⁶⁶ Ancak adı geçen bu köylere saldırarak köyleri yakıp yıkan ve ahalilerini köylerinden eden komitecilerin kendileriydi.⁶⁷

Heathcote'ın muhbirleri bölgede sürekli bir çatışmanın yaşandığına, köylerde katliamın devam ettiğine, her iki taraftan yüzlerce kişinin hayatını kaybettiğine dair haberler getiriyorlardı. Heathcote'ın bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere kendisine haber getiren kişiler Ermeniydi ve komitecilerin yaptıklarını sanki Müslümanlar yapıyormuş gibi aktarıyorlardı. Kendisi de bu ifadelerin gerçeği ne kadar yansıttığı konusunda tereddütlerinin olduğunu açıkça ifade etmekteydi. Yetkililerin de olaylarla ilgili doğru bilgiye sahip olmadıklarını ve sadece Hazo yakınlarındaki Kürtler arasında aşiret kavgalarının olduğuna dair söylentilerin olduğunu söylediklerini beyan etmektedir.⁶⁸

Heathcote, Mayıs ayında bir kez daha Muş'a gitmiş⁶⁹, 19 Temmuz'a kadar orada kalmıştır. Heathcote'ın Muş'ta bulunduğu sırada Van Fransız Konsolosu Robin de gelişmeleri yakından takip etmek için Muş'a gelmiştir. Her ikisi birlikte Sason harekâtını yerinde izlemek için Muş'ta bulunan Vali Ferid Bey ile görüşmek istemişlerdir. Ferid Bey bir konsolosa saat üçte değerine ise dörtte randevu vermiştir. Ancak konsoloslar buna uymamışlar ve görüşmeye birlikte gitmişlerdir. Ermenilerin durumu hakkında kendisinden bilgi almaya çalışmışlar, askerler ve polislerin Ermenilere karşı olan tutumlarını şikâyet etmişlerdir.⁷⁰ Heathcote 19 Temmuz'da Muş'tan ayrılmış ve ertesi akşam Bitlis'e geri dönmüştür. Bitlis'e geldikten kısa bir süre sonra Fransız Konsolosu Robin'de Bitlis'e gelmiştir. Heathcote raporunu kaleme aldığı 26 Temmuz'da Fransız konsolosun hala orada bulunduğunu, Rus Konsolosunun ise Muş'ta kaldığını ve ne yapacağına henüz karar vermediğini bildirmiştir.⁷¹

1904 yılının yaz aylarında komitecilerin faaliyetlerini arttırması ve onlara karşı yürütülen askerî harekâtları yakından takip etmek için Fransız Konsolosu Robin'den sonra Van İngiliz Konsolosu Gerald E. Tyrrell de Muş'a gelmiş ve Sason bölgesinde bulunan Tapık, Simal ve Geligüzan köylerini gezerek gelişmelerle ilgili bilgi toplamaya çalışmış ve Ermenilere para ve zahire yardımında bulunmuşlardır.⁷²

66 Heathcote'dan O'Conor'a, No 20, 30 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 206-212.

67 Ermeni komitecilerinin Sason ve Kulp'taki faaliyetleri için ayrıca bk. BOA. Y.PRK. DH.13/4.

68 Heathcote'dan O'Conor'a, No 20, 30 Nisan 1904, FO 195/2172, s. 206-212.

69 BOA. DH. ŞFR. 328/8-13.

70 BOA. DH. ŞFR. 330/18. BOA, DH. TMİK. M., 172/30; BOA. Y. MTV. 262/43; BOA. Y.PRK. BŞK. 72/34.

71 Heathcote'dan O'Conor'a, No 34, 26 Temmuz 1904, FO 195/2173. s. 117; BOA. Y. PRK. UM., 70/45; BOA. DH. ŞFR., 330/51-61; BOA. Y. MTV. 261/127.

72 Van Konsolosu Gerald E. Tyrrell'in Muş'ta bulunduğu süre içerisinde faaliyetleri yakından takip edilmiştir. BOA. DH. ŞFR. 329/143; BOA. Y. PRK. UM. 72/62-129; BOA. DH. TMİK. M. 176/32. BOA. DH. TMİK. M. 177/19. Gerald E. Tyrrell, Eylül ayına Van'da karışıklık çıkması üzerine görev yerine dönmüştür. BOA. DH. TMİK. M. 181/42. BOA. DH. TMİK. M. 188/51.

Heathcote ise bu arada Fransız Konsolos Robin ile birlikte Muş'tan yaklaşık beş saat uzaklıkta bulunan Gezmar'a gitmiştir.⁷³ Hizan'da bulunan bir grup Ermeni komiteci, konsoloslar ile görüşmek için buraya gelmişlerdir. Bu durumun haber alınması üzerine bölgeye Muş'tan jandarma sevk edilmiş ancak komiteciler bir onbaşığı şehit ederek kaçmışlardır.⁷⁴ Rusya,⁷⁵ Fransa ve İngiltere konsoloslarının Muş civarında bulunmaları ve bu gibi faaliyetlerin komitecileri şımartacağından bahisle bunun engellenmesine dair padişah iradesi çıkmıştır.⁷⁶ Bitlis vilayetinde Kürtlerin Ermeni köylerine saldırmakla Ermenileri katledtikleri ve mallarını yağmaladıkları hakkında elçiliklerini bilgilendiren konsolosların bu beyanlarının yalan olduğu Sadaret tarafından Hariciye Nezaretine bildirildi.⁷⁷

Heathcote, Gezmar'da isyandan önce 320 kişi yaşarken bu sayının 200 kişiye düştüğünü bildirmektedir. Köye yemek için buğday, ekmek için darı hükümet tarafından sağlanmıştı. Köylünün elinde az da olsa koyun ve sığır vardır. Ahaliye gerekli yardımlar yapılmış olsa da köylüler çok geç olduğunu iddia ederek tahıl ekmeyi ve evlerini yeniden inşa etmeyi reddetmişlerdir. Heathcote ve Fransız Konsolosu ahaliye zamanı geçmiş olsa da en kısa sürede tarlalarını ekmelerinin iyi olacağı telkininde bulunmuşlardır. Heathcote, kendileri tarafından para yardımı yapılmadığı için köylülerin tarlalarını ekmek durumunda kalacaklarını ayrıca tohumluk buğdaylarını da yemeklik olarak kullanırlarsa hükümetten daha sonra yardım istemeyeceklerini de ifade etmiştir. Hükümet, Germar halkına evlerini yeniden inşa etmek için az bir para teklif etmiştir. Bunu az bulan köylüler daha fazla yardım alabilmek için hükümetin teklifini reddetmişlerdir. Konsoloslar köylülere hükümet tarafından ne kadar yardım yapılırsa yapılsın kabul etmeleri konusunda öneride bulunmuşlardır.

Heathcote ve Robin daha sonra bölgeye hâkim bir kışlanın yapıldığı Tapık'ten geçmişlerdir. Kışlanın yapılması daha önceden planlanmış ancak Ermenilerin karşı çıkması sonucu yapılamamıştı. Burada bulunan emir subayları, konsoloslara binanın kış öncesinde kullanıma hazır olacağını söylemişlerdir.⁷⁸

Van Fransız konsolosu Robin ile birlikte Muş ve civarındaki köyleri gezen Heathcote, bölge hakkında Ferid Bey'i bilgilendirmiştir. Ermenilerin bölgede tekrar iskân edilmelerinin hızlı bir şekilde devam ettiğini, ancak her gittikleri yerde Ermenilerin hallerinden şikâyet ettiklerini

73 Heathcote'dan O'Conor'a, No 35, 26 Temmuz 1904, FO 195/2173. s. 118 – 120; BOA. DH. ŞFR. 330/19; BOA. A. MKT. MHM. 624/18. Van konsolosu Gerald E. Tyrrell'in Muş'ta bulunduğu süre içerisinde faaliyetleri yakından takip edilmiştir. BOA. Y. PRK. UM. 72/62-129; BOA. DH. TMIK. M. 176/32. BOA. DH. TMIK. M. 177/19. Gerald E. Tyrrell, eylül ayına Van'da karışıklık çıkması üzerine görev yerine dönmüştür. BOA. DH. TMIK. M. 181/42.

74 BOA. DH. TMIK. M. 179/29.

75 1904 yılının yaz aylarında komitecilerin faaliyetlerini arttırması sonucu Bitlis vilayetinde Rus Konsolosluğu kurulmuştur. Rus Konsolosu tarafından bölgedeki tüm gelişmeler yakından takip edilmiştir. BOA. A. MKT. MHM. 624/13; BOA. Y. MTV. 260/149; BOA. Y. PRK. UM. 71/55.

76 BOA. İ. HUS. 116/103.

77 BOA. A. MKT. MHM. 624/19-2; BOA. A. MKT. MHM. 625/15-3.

78 Heathcote'dan O'Conor'a, No 35, 26 Temmuz 1904, FO 195/2173, s. 118 – 120; BOA. DH. ŞFR. 330/19.

aktarmışlardır.⁷⁹ Fransız konsolosu ağustos ayının başında Van'a geri dönmüştür. Heathcote, Robin'le bir arada bulunduğu zaman içerisinde samimi bir iş birliği içerisinde olmuştur.⁸⁰

Sason ve Talori bölgesinden kaçarak Nemrut Dağı eteğinde bulunan Şamiran köyüne⁸¹ gizlenmeye başlayan Antranik liderliğindeki 100'den fazla Ermeni komiteci ağustos ayının ilk haftalarında askerlerle çatışmaya girdiler. Bunun haber alınması üzerine çatışma bölgesine Bitlis'ten ve Ahlat'tan destek kuvvetler gönderilmiştir. Çıkan çatışmada bir asker hayatını kaybederken altı kişi de yaralanmıştır. Komiteciler hâkim tepeleri işgal ettikleri için ve gerekli askeri teçhizatın geç gelmesinden dolayı gece karanlığından yararlanarak kaçmışlardır. Kaçan komiteciler Van Gölü'nün kıyısında bulunan Bitlis'in Urtap köyünden teknelere binerek Van taraflarına gitmişlerdir. Bir süre takip edilmişlerse de yapılan soruşturma ve aramalardan bir sonuç elde edilememiştir.⁸² Kaçan komiteciler son olarak Ahtamar'a gelerek burada yedi gün kalmışlar ve bir savaş meclisi kurmuşlardır. Antranik ise Van'da yakalanamamış ve birkaç arkadaşıyla birlikte Kafkasya'ya gitmiş, bir daha geri dönmemiştir.⁸³

Heathcote ağustos ayında Şamiran'da yaşananlar sırasında Bitlis'te bulunuyordu. Bu nedenle Şamiran'da yaşananlar ile ilgili gelişmeleri Ahlat ile Van'a giderken orayı ziyaret eden Harput Amerikan Konsolosu Dr. Norton⁸⁴'dan gelen özel bir mektuptan ve bölgeden Bitlis'e gelen kişilerden edinmiştir. Buna göre kendisi bir veya iki komiteci grubun Rus sınırından Muş yönünde Ahlat'a doğru ilerlediğini, bir grup komitecinin de Bitlis'te saklandıklarından şüphelenildiğini, Bitlis'te bulunan Ermenilerin polis aramalarında veya ortaya çıkacak bir çatışma durumunda Müslümanların tavrı konusunda endişe duyduklarını bildirmiştir.

Heathcote, Dr. Norton'dan aldığı mektuptan şunları öğrenmiştir; 75 kişiden oluşan Muş komitecileri olaydan iki gün önce Şamiran'a gelmiş ve bir Gregoryan kilisesini ve köyün üzerindeki tepelyi işgal etmiştir. Komiteciler kendilerini gizleme gereksinimi duymamışlardır. Köylüler, askerler gelmeden önce her şeylerini bırakarak kaçmışlardır. Kaçarken bir kadın hayatını kaybetmiştir. Bölgedeki çatışma gün boyunca devam etmiştir. 14 asker hayatını kaybetmiştir. Komitecilerden ise 2 kişi öldürülmüş 3 kişi de yaralanmıştır. Köyün yarısından çoğu yakılmış, çevre köylerden olan Çerhur köyü de yağmalanmıştır.

Norton, Heathcote'a Seyyar Jandarma Komutanı Çerkes Ali Bey'e karşı çok sayıda şikâyet duyduğunu söylemiştir. Bölgedeki komitecilere göz açtırmayan Çerkes Ali Bey'in Ermeni

79 BOA. Y.A. HUS., 475/100; BOA. Y.A. HUS., 475/104.

80 Heathcote'dan O'Conor'a, No 37, 2 Ağustos 1904, FO 195/2173. s. 160.

81 Şamiran, Muş'a dokuz, Bitlis'e üç, Ahlat'a dört saat mesafede bulunuyordu. Nizamiye Yüzbaşı Fettah Bey, Seyyar Jandarma Yüzbaşı Ali Bey ve Ahlat Zabıta Memuru Mülazım İbrahim Bey komutasında 250 asker ve 45 Jandarma komitecileri yakalamak için gitmişlerdir. BOA. Y. MTV, 262/221.

82 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909)*, s. 155-157.

83 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. bs., Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 523.

84 Harput İngiliz Konsolosu Norton, temmuz ayında Bitlis, Muş ve Van'a gelerek komitecilerin faaliyetleri ile ilgili bilgi toplamaya çalışmıştır. BOA. BEO. 2374/177992; BOA. BEO. 2380/178467; BOA. Y. PRK. UM. 70/128; BOA. Y. PRK. UM.71/9.

köylülere de jandarmalardan daha kötü davrandığı konusundaki söylentiler her zamanki gibi konsolosları rahatsız etmiştir.⁸⁵ Ali Bey'e atfedilen suçlardan bazıları şunlardır. Uztap köylüsünün işkenceyle ölümüne sebep olmak, 1898 yılında Dızıgag'da 4 kişiyi işkenceyle öldürmek, 1899 yılında 70 Medskli kadını dövmek, Sohort ve Kızvağ'daki köylülere boğarak ölümlerine sebep olmak, Dapavank'ta birkaç kişiyi ateşe atarak ve başka yollarla ölümüne neden olmak.

Heathcote, Ermenilerin Ali Bey hakkındaki şikâyetlerin doğrulanmasının ve ne kadarının gerçeği yansıtır yansıtmadığının bilinmesinin imkânsız olduğunu ifade etse de bu söylentilerin temelsiz olmadığını bildirmiştir.⁸⁶ Ekim ayının başında Seyyar Jandarma Komutanı Çerkez Ali Bey, Ahlat'tan ayrılmış ve düzenli birliklerin başına geçmek için Siirt'e gitmiştir.⁸⁷

Diğer konsoloslar gibi Heathcote'ın da söz konusu Ermeniler ve komiteciler olduğunda onlar hakkında tek olumsuz söz etmediği ancak Müslümanlar, yerel yöneticiler ve aşiret reisleri söz konusu olduğunda bütün kötü söz ve ithamları kullandığı görülmektedir. Bir kez daha yukarıdaki raporlardan anlaşılmaktadır ki komitecilerin köylerde yaptıkları katliamlara dair tek bir ayrıntıdan bahsedilmezken Çerkes Ali Bey hakkındaki bütün iddialar raporlarda ver almaktadır.

Ağustos ayının sonlarına doğru bir grup komitecinin Van Gölü'nün güney kıyısını ele geçirdikleri haberi Bitlis'e ulaşmıştır. Bunların daha önce Şamiran'da askerî birliklerle çatışan komiteciler olabileceği düşünülmüştür. Bu haber ilk olarak Ahtamar Patriği tarafından telgraf ile Van yetkililerine bildirilmiştir. Bunun üzerine Van'dan ve Bitlis'ten bölgeye asker sevk edilmiştir. Komitecilerin, Van'ın birkaç saat güneyindeki Vostan kazasındaki Noreg Manastırını ele geçirdiği ve Muş Ovasına doğru ilerledikleri bildirilmiştir.⁸⁸

Heathcote, 30 Ağustos 1904 tarihinde kaleme aldığı raporunda Vali Ferid Bey'in vilayetin genel durumunda herhangi bir iyileştirme sağlayamamasına ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Heathcote'a göre Vali Ferid Bey görevine başlayalı yaklaşık üç ay geçmiş olmasına rağmen beklenen ıslahatları gerçekleştirememiştir. Hatta Ferid Bey'in eski vali Hüsnü Bey'in idaresi sırasında görevde olan Müftü Fethullah Efendi'nin başında bulunduğu yozlaşmış ve fanatik bir grubun etkisinde kaldığına dair bazı işaretlerin olduğu beyanında bulunmuştur. Vali Ferid Bey'in göreve ilk başladığında kendisini bu gruptan soyutlamaya çalıştığı ancak Muş'tan döndükten sonra onlarla sık sık istişarelerde bulunduğunu bildirmiştir. Yine Heathcote'a göre Vali, Hacı Faris ve Çerkes Ali Bey meselelerinde iyi niyetli olduğunu gösterse de meydana gelen bazı kötü olaylara karşı kayıtsız kalmıştır.⁸⁹

Heathcote, temmuz ayının sonlarına doğru biri göl yakınındaki Tuh'da diğeri Bitlis'in doğusunda bulunan Nil'de asılmış iki Ermeninin bulunduğu ve cesetlerine komitecilerin emriyle idam edildiklerini bildiren bir kâğıdın asıldığını aktarmıştır. Heathcote bu gibi doğruluğu kesin

85 Heathcote'dan O'Conor'a, No 42, 23 Ağustos 1904, FO 195/2173, s. 204-207.

86 Heathcote'dan O'Conor'a, No 42, 23 Ağustos 1904, FO 195/2173, s. 204-207.

87 Heathcote'dan O'Conor'a, No 50, 4 Ekim 1904, FO 195/2173, s. 279.

88 Heathcote'dan O'Conor'a, No 44, 30 Ağustos 1904, FO 195/2173, s. 230-231.

89 Heathcote'dan O'Conor'a, No 45, 30 Ağustos 1904, FO 195/2173, s. 232-234.

olmayan bilgilerin komiteci hareketinin canlandırılması için yapıldığını düşünmekteydi. Bunların yanında komitecilerin Bitlis'te ileri gelen bir Müslümanı ve ailesini öldürdüğünü ve Muş'un kuzeybatısında bulunan birliklere saldırdığını düşünülmesini bildirmektedir. Heathcote'ın bir Müslümanın öldürüldüğünü bildirirken kesin ifadeler kullanmazken bir Ermeninin öldürülmesi ve yaralanmasına dair bilgileri kesin olmamasına rağmen net ifadeler ile anlattığı görülmektedir. Heathcote çıkan olaylarda 4 köyün yağmalandığını ve yıkıldığını ifade etmektedir. Heathcote kendisinin bölgeyle ilgili net bir bilgisinin olmadığını, büyükelçiliğin Van Konsolosu Tyrrell tarafından bilgilendirileceğini ifade etmiştir.⁹⁰

Heathcote ağustos ayı sonunda Bitlis hapisanesinin durumu hakkında bilgi vermiştir. Hapishanenin oldukça kalabalık olduğunu, mahkûmların çok sağlıksız koşullarda kaldıklarını ve son zamanlarda 40'dan daha fazla mahkûmun Muş'tan Bitlis'e getirildiğini bildirmiştir. Heathcote, hapishanenin durumuyla ilgili Vali ile görüşmüştür. Vali hapishane koşullarının yeterince iyi olmadığını kabul etmiş ve uzun zamandır yetkililerin herhangi bir yardım almadan uygun bir bina inşa etmek için çabaladıklarını söylemiştir.⁹¹

Heathcote, 30 Temmuz'dan Eylül ayının sonunda kadar Muş ve Bulanık'ta meydana geldiği iddia edilen cinayetlerin ve diğer suçların bir listesini büyükelçiliğe göndermiştir. Bu bilgiler son zamanlarda Van ve Bitlis'e gelen Harput Amerika Bileşik Devletleri Konsolosu Dr. Norton için Muş Piskoposluğu tarafından hazırlanmıştır. Heathcote, iddia edilenleri doğrulayacak durumunun olmadığını ifade etmektedir.⁹²

Ermeni bir kaynaktan aktarılan Ağustos ve Eylül aylarında Muş Ovası ve Bulanık'tan meydana geldiği iddia edilen olaylar şu şekildedir;

- 30 Temmuz'da Muş ovasında bulunan Zuharu'ya birlikler saldırmış, 20 erkek 10 kadın ve 4 çocuk öldürülmüş 10 kişide yaralanmıştır.
- 2 Ağustos'ta Bulanık'a bağlı Şirvan Şeyh'de Hasenanlı Yusuf Zade Darik ile onun adamları, Dikran Nadoyan ve onun hizmetçisi Bogos ve Simon'u öldürerek büyük miktarda saman yakmıştır.
- 3 Ağustos'ta Bulanık'a bağlı Şeyh Yakub'da Hasenanlı Kürtleri, Bozo Sirkoyan ile Şaro Hoveyan'ı öldürmüş, 250 koyun ve 12 baş sığırı çalmıştır.
- 7 Ağustos'ta Hasenanlı Kürtlerinden Afo ve Davag, Muş Ovasının kuzey batısında bulunan Megdi'de saldırmışlar iki kişiyi öldürüp, 280 koyunu çalmışlardır.
- 8 Ağustos'ta Bulanık kazasına bağlı Karkalu'lu Garo Mersesyan Kürtlerden yediği dayak sonucunda hapishanede ölmüştür.
- 9 Ağustos'ta Muş Ovasının kuzey batısında bulunan Kones'de Muşlu Mehmet Emin ve adamı, Gazo, Melko, Sohag, Haro ve Haik ile Zozan adlı kişileri öldürmüşlerdir.

90 Heathcote'dan O'Conor'a, No 38, 9 Ağustos 1904, FO 195/2173, s. 163-164.

91 Heathcote'dan O'Conor'a, No 43, 23 Ağustos 1904, FO 195/2173, s. 208-209.

92 Heathcote'dan O'Conor'a, 27 Eylül 1904, FO 195/2173, s. 265 – 266.

- 10 Ağustos'ta, Muş Ovasında bulunan Şemlag'da Jadigli Mehmet, Magar'ı kendi tarlasında öldürmüştür.
- 19 Ağustos'ta Muş Ovasında buluna Gavars'da Hamze adlı biri, Kuşad Azizan'ı öldürmüştür. Yine Muş yakınlarında bulunan Tehezig'de İbrahim adlı bir Türk, Nado Helgatyay'ı öldürmüştür.
- 21 Ağustos'ta Muş Ovasının kuzey batısında bulunan Hergerd'de İki Kürt, Mateos, Marcar ve Tavo'yu öldürüp bazı sığırları çalmışlardır. Yine 21 Ağustos'ta Muş'un güneyindeki Şimal'de Artin adlı bir kişi Muş'tan köyüne tuz getirirken öldürülmüştür.
- 22 Ağustos'ta Muş Ovasının kuzey batısında bulunan Medgi'de askerler kiliseyi ve evleri yağmalamış, bir kadını yaralamışlar 5'ine tecavüz etmişlerdir.
- 28 Ağustos'ta Muş Ovasında bulunan Kertsank'da Balakli adlı bir kişi Solig'in karısı Nubar'a tecavüz etmiştir. Muş ve Bulanık bölgelerinde bulunan Burdu'da, Garabed'in kızı tecavüze uğramış daha sonra hayatını kaybetmiştir.
- 29 Ağustos'ta Muş Ovasında bulunan Ozhnotz'a Kürtler saldırmıştır. Zgho Talorian'ı öldürüp Magre'yi yaralamışlardır.
- 17 Eylül'de Muş Ovasında bulunan Alvaring'de Balaklı bir Kürt olan İbo, Sempad'i öldürmüş ve Hagop Derderyan'ı ise ağır yaralamıştır.⁹³

Heathcote 4 Ekim'de kaleme aldığı raporunda 11 Ağustos'ta Şamiran'da meydana gelen olaylarla ilgili 4 ayrı kişiden topladığı bilgilerin ayrıntılarını vermiştir. Olaylar başladığında bölge sakinleri kaçmıştır. Heathcote, kendisine iletilenlerin mahkemede delil olarak fazla önemli olmasa da, doğru olabileceğini ifade etmiştir.

Şamiran'ın güney doğusunda bulunan Tuxh sakinlerinden bir kişi, olay çıktığında Tuxh'daydı ve sabaha karşı Kürtler Şamiran'a doğru hızla ilerlediğini görmüştür. Şamiran yakınlarında yağmalanan Çerhur'lu bir sakin, çatışma başladığında avlanıyordu. Köye dönerken güneydoğudan gelen birçok Kürt ona yetişmiştir. Yaklaşık 300'e yakın kişinin ve birkaç kadının olduğunu görmüştür. Kendi köyünün Çerkur'un Norhlu Kürtler tarafından yağmalandığını söylemiştir.

Tadvan ahalisinden bir kişi ateş edildiğinde bir tekneye kaçmış ve çok sayıda Kürtün Şamiran'a doğru ilerlediğini görmüştür. Daha sonra bir jandarma çavuşunun "kaybın binden daha fazla olduğunu" söylediğini duymuştur. Şamiran ahalisinden bir kişi de olay başladıktan yarım saat sonra köye gelmiştir. O da birçok Kürt görmüş, daha sonrada dağa kaçmıştır.⁹⁴

Dr. Norton için hazırlanan raporda ayrıca, Sason'a geri dönen nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için hiçbir şey yapılmadığına dair şikâyetlere de yer vermiştir. Bazı köylerin yenilediği ancak çok sayıda köyün hala yıkık olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında bölgedeki yardım çalışmalarının Vali Ferid Bey tarafından kötü idare edildiği de belirtilmiştir. Piskoposluk, 7.637

93 Heathcote'dan O'Conor'a, 27 Eylül 1904, FO 195/2173, s. 265-266.

94 Heathcote'dan O'Conor'a, No 49, 4 Ekim 1904, FO 195/2173, s. 275-278.

kişinin kış için acil olarak yiyecek ve giyeceklere, ekim için gerekli tohumun yanı sıra sığırlara da ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir. Vali ise çoğu kişinin erzaklarını ve giyeceklerini sakladıklarını, gerekli yardımların herkese yapıldığını bildirmiştir. Piskoposluk, Geligeniman (Gelyegenman), Gelimansur ve Talori sakinlerinin evlerine dönmelerinin yasak olduğunu, Hitenk'in dört yıl önce yıkıldığı gerekçesiyle yardım yapılamadığını, yaklaşan kıştan önce büyük bir yardım yapılmazsa neredeyse Sason kazasının tamamının ve ovada bulunan yaklaşık 20 köyün açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını Heathcote'a bildirmiştir.

Heathcote, büyükelçiliğe gönderdiği bilgilerin yanında Van Konsolosu Tyrrell'in ve Harput Konsolosu Dr. Norton'un da bölgenin durumuyla ilgili raporlar göndereceklerini bildirilmiştir. Heathcote, tercümanı, kavası ve yanlarında bulunan 3 jandarmayla birlikte 7 Eylül saat 14:30'da Ahlat'a bağlı Zegal karyesine gitmek için Bitlis'ten ayrılmıştır. Bu ziyaretin amacının Nemrut Dağının zirvesinde bulunan gölü seyretmek ve fotoğraflarını çekmek olduğu bildirilmiştir.⁹⁵

Heathcote, Vali'nin kısa süre içerisinde Sason ve Talori'yi ziyaret edeceğini duymuştur. Vali, üç gün önce Heatcote ile görüştüğünde böyle bir niyetinin olduğunu ona söylememiştir.⁹⁶ 27 Eylül'de Vali Ferid Bey'in Sason bölgesine gideceğini duyduğunu haber veren Heathcote, Vali'nin 3 Ekim'de Muş'a gitmek için Bitlis'ten ayrıldığını bildirmiştir. Vali Sason bölgesinde kurulan yeni kışlanın resmi açılışı ve bölgede yürütülen yardım çalışmalarını kontrol etmek için Muş'a gitmiştir.⁹⁷

27 Eylül 1904 tarihli raporda da görüldüğü gibi bütün suçlamalar Kürtler üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer yardımcı konsoloslar gibi Heathcote da Kürtler aleyhinde ne kadar eylem varsa rapor etmiş ancak Ermeni komitecilerin gerçekleştirdiği katliamlardan bahsetmemiştir.

3 Ekim 1904'te Muş'a giden Vali Ferdi Bey, 2 Kasım'da Talori ve Sason bölgelerine yaptığı ziyaretten dönmüştür. Ziyaretten dönen Vali'yi Heathcote ve Van İngiliz Konsolosu Tyrrell ziyaret etmişlerdir. Vali, konsoloslara bölgenin genel durumu ve yardım çalışmaları hakkında genel bir değerlendirme yapması için bir telgraf aldığından, Muş ve Genç Mutasarrıflarından gerekli bilgilerin alınması sonucunda bir değerlendirme yapacağından bahsetmiştir. Konsoloslar ise Vali'ye, Sadrazam'ın bölgeye yardım için para göndereceğinden bahsetmişlerdir. Bunu duyan Vali oldukça şaşırmıştır. Heathcote, Bulanık'ta meydana gelen aşiret kavgalarıyla ilgili de Vali'den bilgi edinmeye çalışmıştır. Vali konuyla ilgili çok bir şey bilmediğini ifade etmiştir.⁹⁸

1904 yılının neredeyse tamamını Bitlis vilayetinde geçiren Van İngiliz Konsolosu Tyrrell de buradaki gelişmeleri yakından takip etmiş ve Ermenilere yardımda bulunmuştur. Muş bölgesindeki Ermeni köylerini tek tek dolaşarak satın aldığı zahire ve giyecekleri Ermenilere

95 BOA. DH. ŞFR. 332/49; BOA. DH. TMIK. M. 182/63.

96 Heathcote'dan O'Conor'a, No 46, 27 Eylül 1904, FO 195/2173, s. 262-264.

97 Heathcote'dan O'Conor'a, No 51, 4 Ekim 1904, FO 195/2173, s. 280.

98 Heathcote'dan O'Conor'a, No 54, 8 Kasım 1904, FO 195/2173, s.347 – 348.

dağıtmıştır.⁹⁹ 18 Aralık'ta Bitlis'e gelmiş ve burada da bir gece kaldıktan sonra Van'a gitmek için ayrılmıştır.¹⁰⁰

Heathcote, son iznini 1901 yılının ekim ayında kullandığını bildirerek 8 Ocak 1905'te izne çıkmak istediğini Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir. Dışişleri Heathcote'ın izne ayrılmasını 13 Şubat'ta onaylamıştır. Büyükelçi O'Conor, 20 Şubat'ta izin onayını Heathcote'a iletmiştir.¹⁰¹ Heathcote Bitlis'e yeni konsolosun atanmasıyla birlikte 29 Kasım 1905'te Bitlis'ten ayrılmıştır.¹⁰²

Sonuç

Ermeni komiteciler Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde istenilen ıslahatların Osmanlı Devleti tarafından yapılmamış olması ve bu zamana kadar yapılan isyan girişimlerinin Ermeni komiteleri tarafından yetersiz görülmesi üzerine daha kapsamlı ve daha çok ses getirecek bir isyan çıkarmayı düşünmüşlerdir. Çıkaracakları büyük bir isyan için bölgenin coğrafi konumu kadar sosyal yapısını da göz önünde bulundurarak Bitlis vilayetinin Sason ve Talori bölgelerini seçmişlerdir. İlk isyanı 1894 yılında çıkararak Müslüman halkı katletmişlerdir. 1894'te başlayan bu ilk isyan Osmanlı birlikleri tarafından bastırılmıştır. Bitlis Konsolosu Walter J. Heathcote, 1903 yılında göreve başladığında Ermeni komiteciler vilayetin genelinde tekrardan isyan çıkarma hazırlığı içerisindeydi. Heathcote, komitecilerin faaliyetleri hakkında bilgi toplamak için çoğunlukla Muş'ta bulunuyordu. Burada Ermeniler ile görüşerek onların istek ve şikâyetlerini dinlemiştir. Heathcote'ın buradaki faaliyetleri Osmanlı yöneticileri tarafından Ermenilerini isyana teşvik ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu yüzden Konsolosun hal ve hareketleri gözetim altında tutulmuştur.

1903 yılının mayıs ayında göreve başlamasından itibaren Bitlis vilayetindeki gelişmeler ile ilgili olarak büyükelçiliği bilgilendiren Heathcote, 1904 yılında da yardımcı konsolosluk görevine devam etmiştir. 1904 yılına ait raporlarının konusunu genel olarak Vali Hüsnü Bey'in ölümü üzerine Ferid Bey'in tayin edilmesi, Sason'da meydana gelen Ermeni isyanı ve onlara karşı yapılan askeri faaliyetler, Ermeni komiteciler ile askeri birlikler arasında yaşanan çatışmalar, seyyar jandarmanın kurulması hakkındadır. Heathcote bu yıl içerisinde Ermeni komitecilerin faaliyetleriyle ilgili bilgi toplamak için sık sık Muş'a gidip gelmiştir. Heathcote, 1904 yılının başından itibaren pek çok köyü basarak yakıp yıkan, ahalisini öldüren ve nisan ayı içerisinde II. Sason ayaklanması sırasında Müslümanları katleden komitecilerin faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Komitecilerin Müslüman köylerinde yaptıkları katliamı sadece söylentiden ibaret olarak rapor etmiştir. Hatta bütün suçlamaları Kürtler üzerine yoğunlaştırmış, saldıran tarafın Kürtler olduğunu iddia etmiştir. Raporlarında komitecileri yakalamaya giden

99 BOA. DH. ŞFR. 336/117.

100 BOA. DH. ŞFR. 337/6; BOA. DH. TMIK. M. 188/51.

101 Heathcote'dan Lansdowne'a, 8 Ocak 1905, FO, 78/5416, s. 360; O'Conor'dan Heathcote'a, 20 Şubat 1905, FO 195/2196.

102 Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, s. 316.

jandarma ve Kürtlerin köyleri yağmaladığının altını çizmiştir. Heathcote'ın muhbirleri bölgede sürekli bir çatışmanın yaşandığına, köylerde katliamın devam ettiğine, her iki taraftan yüzlerce kişinin hayatını kaybettiğine dair haberler getiriyorlardı. Heathcote'a haber getiren kişiler Ermeniydi ve komitecilerin yaptıklarını sanki Müslümanlar yapıyormuş gibi aktarıyorlardı. Dolayısıyla bölgede yaşananları Ermenilerin gözüyle aktarıyor, raporları tarafı ve ön yargılı olarak kaleme alıyordu. Vilayette daha önce görev yapmış olan konsoloslar gibi Heathcote da Kürtler aleyhinde ne kadar eylem varsa rapor etmiş ancak Ermeni komitecilerin gerçekleştirdiği katliamlardan bahsetmemiştir. Sonuç olarak konsolosluk belgeleri önemli birer kaynak olmakla birlikte dikkatlice incelenmesi gereken belgelerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- A.MKT. MHM. (Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı) nr. 622/15-22; 624/18; 624/19-2; 625/15-3; 752/47; 750/14.
- BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası) nr. 637/047766; 2168/162569; 2374/177992; 2380/178467; 2133/159942.
- DH.ŞFR. (Dahiliye Şifre Kalemi Belgeleri) nr. 310/65; 314/98; 326/15; 328/8-13; 330/18; 330/19; 330/51-61; 329/143; 332/49; 336/117; 337/6; 168/133
- DH. TMIK. M. (Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Muamelat) nr. 143/69; 145/40; 140/46; 151/54; 154/58; 148/66; 163/36; 167/ 54; 172/30; 176/32; 177/19; 179/29; 181/-42; 182/63; 188/51.
- HR.SYS. (Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri) nr. 2795/14.
- İ. HUS. (İrade Hususi) nr. 116/103.
- Y. EE. (Yıldız Esas Evrakı) 97/44; 156/88-89; 157/79; 158/2-34; 160/75-5.
- Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat) nr. 260/62; 260/149; 261/127; 262/43; 262/221; 180/50.
- Y.PRK.ASK. (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat) nr. 194/10; 212/49.
- Y.PRK.UM. (Yıldız Perakende Evrakı Umumi) nr. 67/11; 70/45; 70/128; 71/9; 71/55; 72/62-129.
- Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı) nr. 330/6; 467/36; 475/100; 475/104.
- Y.PRK. ASK. (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat) nr. 194/10.
- Y. PRK. AZJ. (Yıldız Arzuhal Jurnal) nr. 29/21.
- Y.PRK.BŞK. (Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı) nr. 72/24; 72/34.
- Y.PRK. DH. (Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı) nr. 13/4.

İngiliz Dışişleri Arşivi

- Foreign Office (FO), 195/1887, Hampson'dan Currie'ye, 21 Temmuz 1895.
- Foreign Office (FO) 195/2147, Heathcote'dan O'Conor'a, No 8, 8 Haziran 1903.
- Foreign Office (FO) 195/2147, Heathcote'dan O'Conor'a, No 11, 4 Ağustos 1903.
- Foreign Office (FO) 195/2147, Heathcote'dan O'Conor'a, No 14, 9 Ağustos 1903.
- Foreign Office (FO) 195/2147, Heathcote'dan O'Conor'a, No 18, 15 Eylül 1903.
- Foreign Office (FO) 195/2147, Heathcote'dan O'Conor'a, No 19, 15 Eylül 1903.
- Foreign Office (FO) 195/2147, Heathcote'dan O'Conor'a, No 20, 27 Ekim 1903.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 11, 19 Mart 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 10, 19 Mart 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 12, 2 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, tel 8 Nisan ve 11 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 13, 9 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 14, 9 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 15, 9 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 18, 23 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 19, 23 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, tel 11 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 15 ve 9-17-23 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2172, Heathcote'dan O'Conor'a, No 20, 30 Nisan 1904.
- Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 34, 26 Temmuz 1904.

- Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 35, 26 Temmuz 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 37, 2 Ağustos 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 38, 9 Ağustos 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 42, 23 Ağustos 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, 27 Eylül 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 43, 23 Ağustos 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 44, 30 Ağustos 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 45, 30 Ağustos 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 46, 27 Eylül 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 49, 4 Ekim 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 50, 4 Ekim 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 51, 4 Ekim 1904.
Foreign Office (FO) 195/2173, Heathcote'dan O'Conor'a, No 54, 8 Kasım 1904.
Foreign Office (FO) 78/5416, Heathcote'dan Lansdowne'a, 8 Ocak 1905.
Foreign Office (FO) 195/2196, O'Conor'dan Heathcote'a, 20 Şubat 1905.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Avcı, Halil Ersin, “İngiltere'nin Asya Politikalarında Ermeniler (1878 – 1923)”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C 10, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Çakaloğlu, Cengiz, *Müşir Mehmet Zeki Paşa (1835-1929)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- Doğan, Hamdi, *Sason Ermeni İsyanları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2000.
- Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1998.
- Hocaoğlu, Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976.
- Kılıç, Davut, “XIX. Asırda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansıması”, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, 1. Bs., ed. İdris Bal – Mustafa Çufalı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2003.
- Kirakossian, Arman J., *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830s to 1914*, London 2003.
- Kodaman, Bayram, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.
- Öke, Mim Kemal, *Ermeni Meselesi 1914-1923*, İstanbul 1986.
- Selvi, Haluk, “Amerikalı Misyoner George P. Knapp ve Bitlis'te Ermeni Olayları (1893-1896)”, *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu 23 Ocak 2014*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2015.
- Şaşmaz, Musa, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1895)*, C I, Ankara 2008.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909)*, C III, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2009.

Tekdal, Danyal, *II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdari ve Sosyal Yapı)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2018.

Törehan Serdar, *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Bitlis 1996.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. bs., Belge Yayınları, İstanbul 1987.

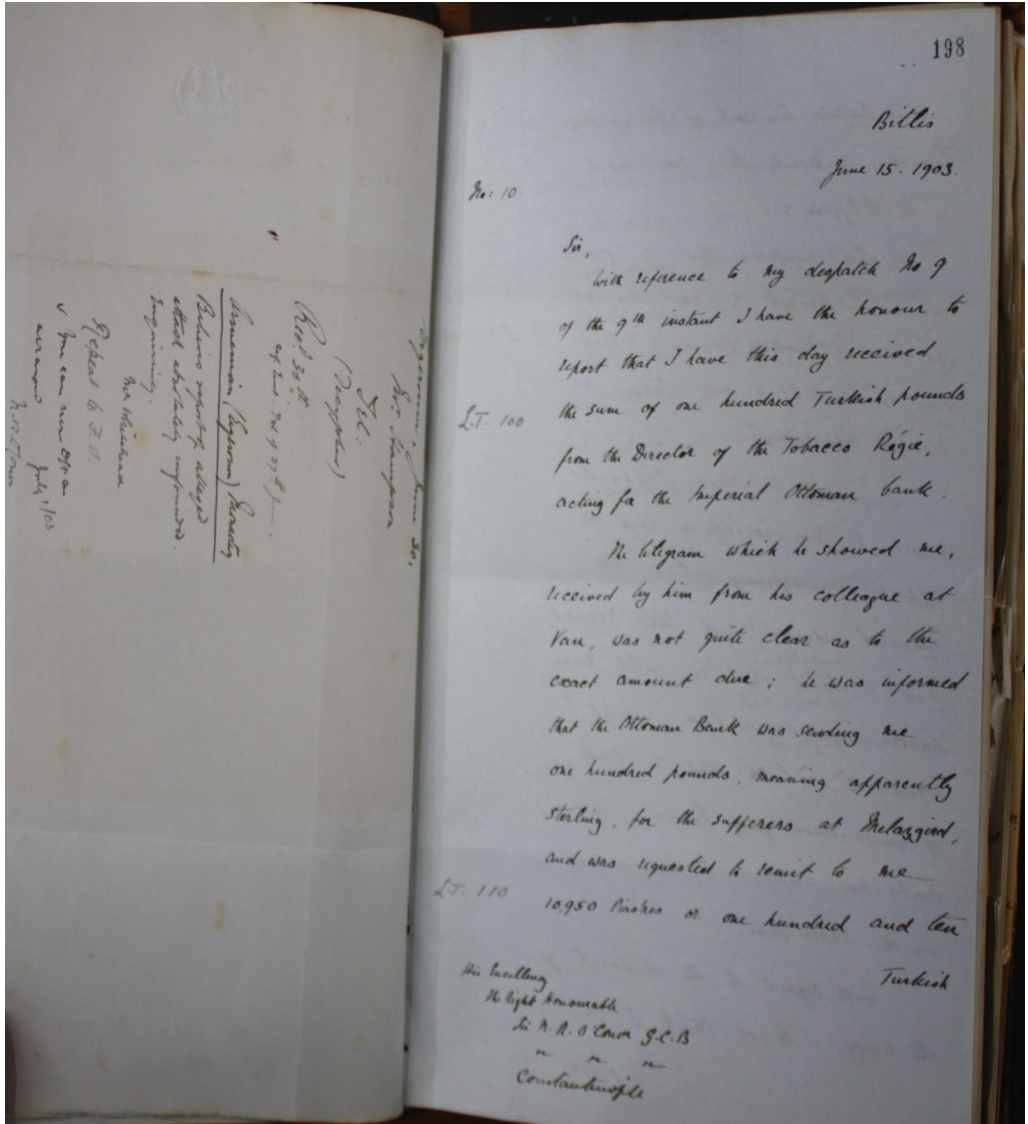
Elektronik Kaynaklar

Eser, Feridun, “Ermeni Sorunun Ortaya Çıkışında ve Devamında Yabancı Ülkelerin Rolü”, haypedia.com/makale/.../4ba5bd4a-7b7a-4212-bcc8-63bf3ffae535.pdf, [Erişim tarihi: 11.11.2016].

Selvi, Haluk. “Hangi Antranik?” www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf//Antranik.pdf, [Erişim tarihi: 25.09.2017].

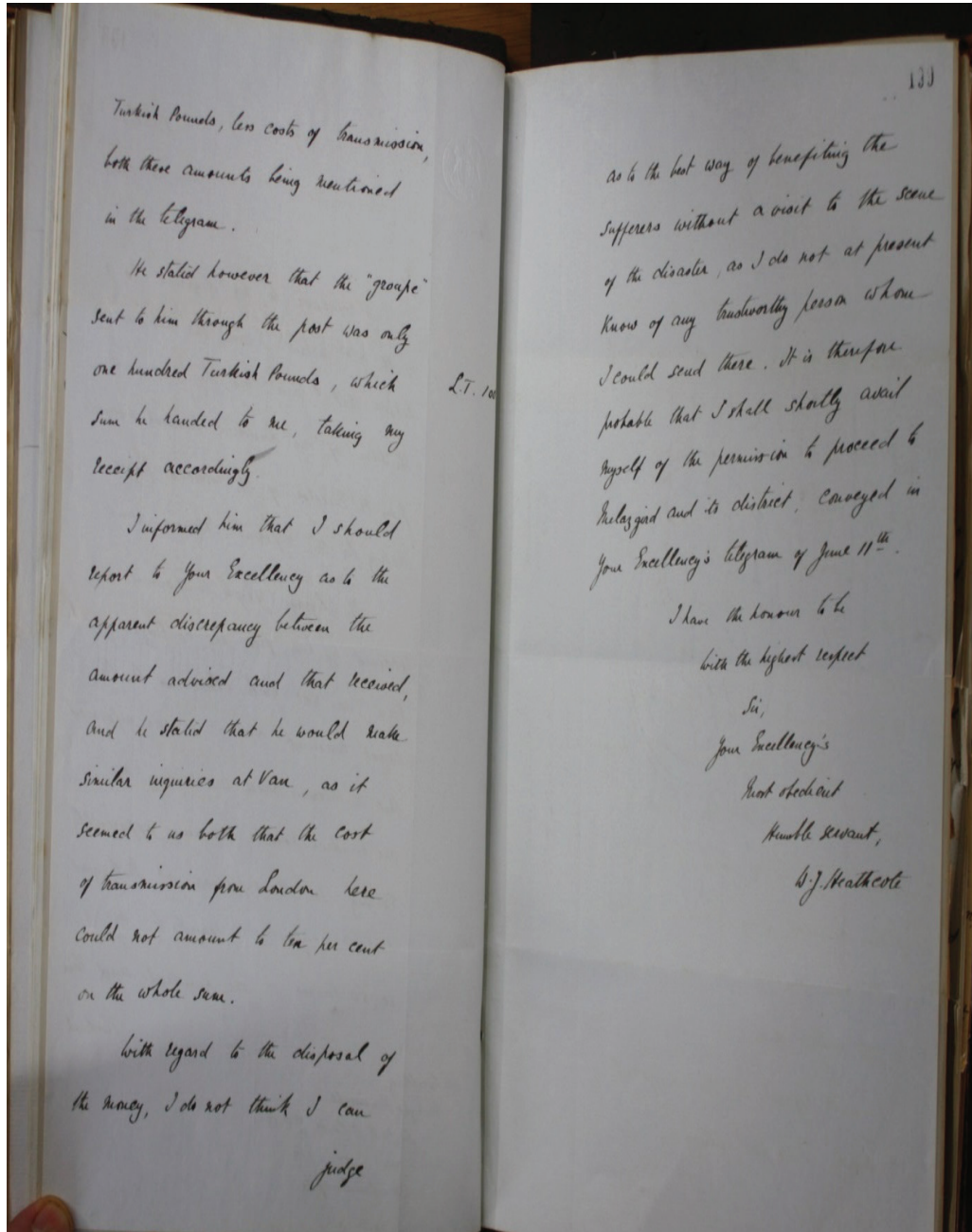
EKLER

Ek 1. Yardımcı Konsolos W. J. Heathcote'ın 15 Haziran 1903 tarihli raporu (1. Sayfa)

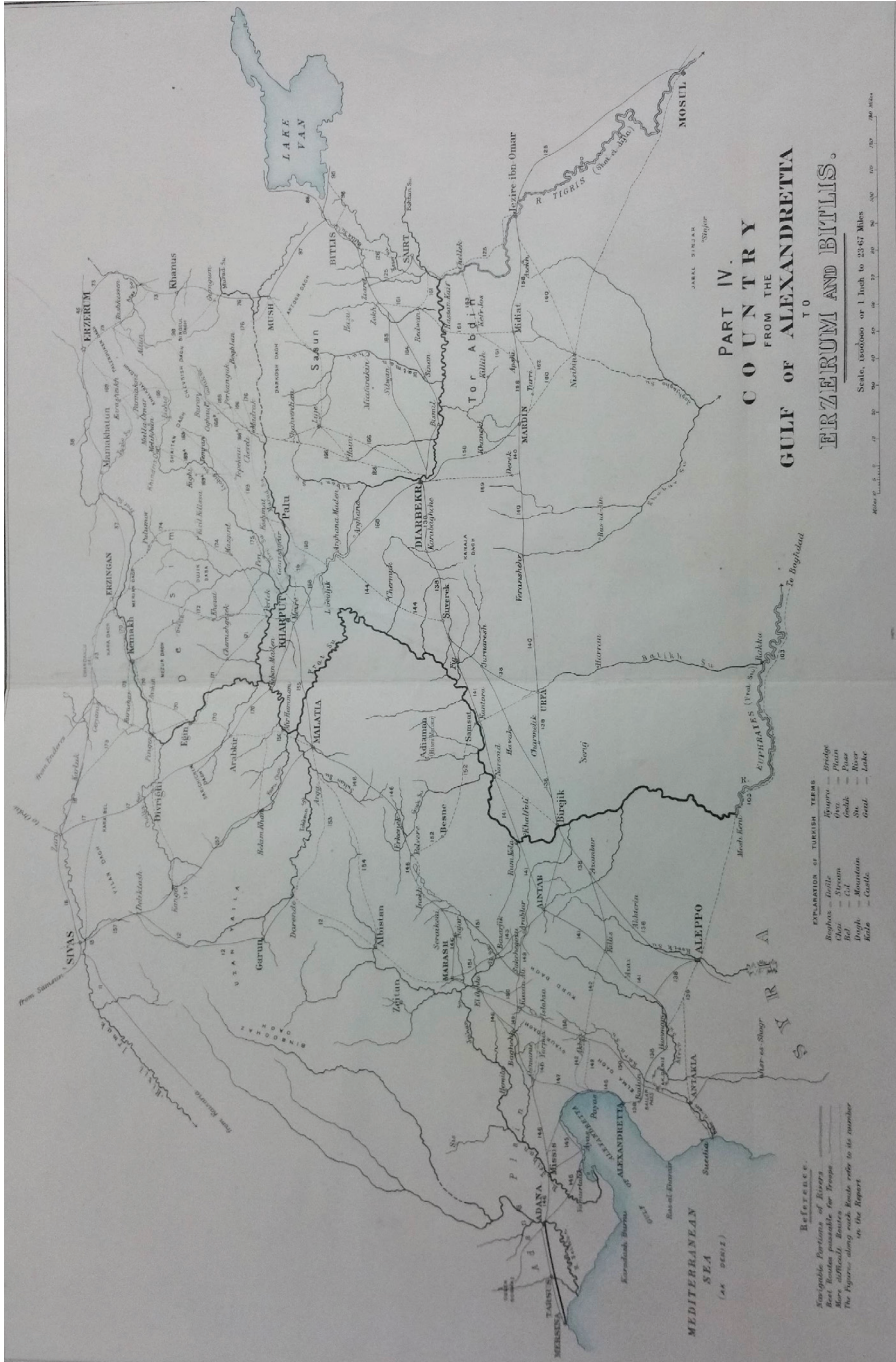
Kaynak: Foreign Office (FO) 195/2147.

Ek 2. Yardımcı Konsolos W. J. Heathcote'ın 15 Haziran 1903 tarihli raporu (2.ve 3. Sayfa)

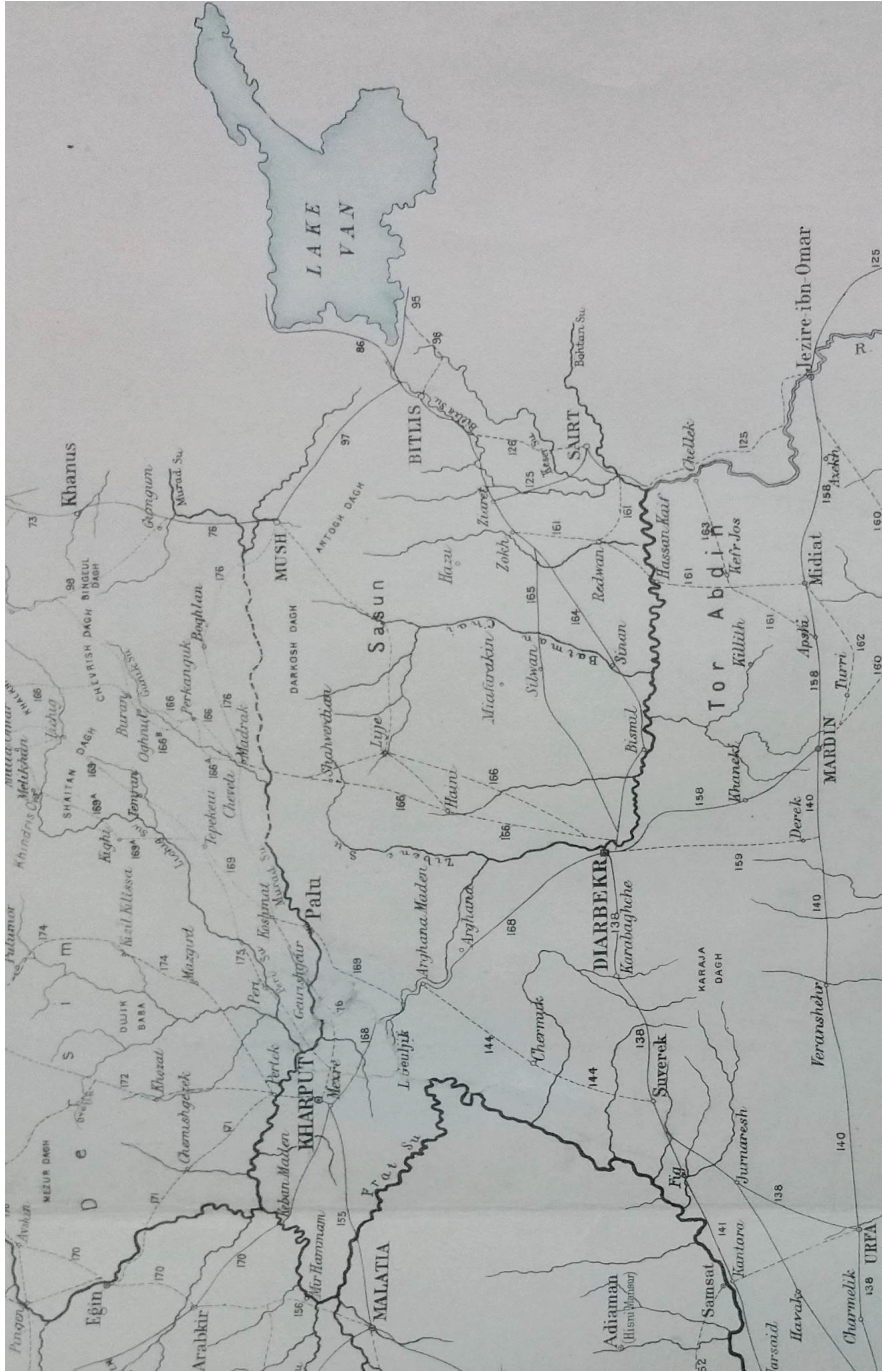

Ek 3. İngiliz kaynaklarında Bitlis ve Erzurum Bölgesi ile İskenderun Körfezi'ni gösteren harita

Kaynak: Foreign Office (FO) 925/2831.

Ek 4. İngiliz kaynaklarında Bitlis vilayetine ait harita

Kaynak: Foreign Office (FO) 925/2831.

THE ACTIVITIES AND CLAIMS OF THE BITLIS BRITISH CONSUL JOHN HEATHCOTE DURING THE SASON REVOLT-II

Tülay KESKİN*

The Armenian separatists in the Ottoman Empire tried to attract the attention of European states with the Erzurum Revolt of 20 June 1890 and the Kumkapı Demonstration that took place in the same year, as well as the Merzifon, Yozgat, and Tokat events in 1892-1893. They claimed that the Ottoman Empire did not implement the reforms stipulated in the 61st article of the Berlin Agreement to the extent they wanted and considering that the smaller rebellions around the Empire has not been sufficient so far, they planned to instigate a much bigger and widespread revolt. Considering the social structure as well as the geographical location of the region, the Armenian committee members chose the Sason and Talori regions of the Bitlis province for this great revolt. The main reason for the Armenians choice of this region was that more than one Kurdish tribe lived in the region and there were already conflicts between the tribes.

Following the Sason Revolt in 1894 in the province of Bitlis and further violent events involving Armenians that took place after it, the British decided to establish a vice-consulate in the region. Thereupon, Charles Seymour Hampson was appointed as the first Vice Consul in Bitlis. The consulate however was in the province of Muş as the Ambassador Currie considered Muş a more central location compared to Bitlis and as such in a position to supervise aids sent to Sason.

Armenian rebels or the so-called committee members, who could not achieve their goals with the rebellion they started in Sason region in 1894, started to increase their activities in Bitlis province during the summer months of 1901. They stationed in the region by carrying and storing weapons, ammunition, and food and they organized attacks against the Kurdish tribes who came to the region every year in summer, which caused violent clashes. When the activities of the Armenian rebels intensified around Sason in 1903 and 1904, the importance of the British Assistant Consulate in Bitlis began to increase. In these years, Walter John Heathcote was commissioned as the British Consul in Bitlis. During his tenure, Consul Heathcote frequently visited to Muş to gather information about the activities of the Armenian rebels. In Muş he met with the Armenians and listened to their requests and complaints. Heathcote's activities in the

---

* Ph.D., Manisa / Turkey, tulaykeskinn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1836-1563

region were interpreted by the Ottoman government as encouraging Armenians to rebel. For this reason, the movements and contacts of the Consul were kept under surveillance.

In the first months of 1904, Armenian committee members attacked the villages of Helin, Sivit, and Inikan in the Hiyan Nahiyah of the Kulp district and killed a few Muslims, threatened many of them, burned their houses, robbed their property and animals. Armenian committee members in Sason and Kulp regions started the Second Sason Revolt in April 1904 and burned down the Göznak, Ardingok, Germab, Zinkan, Helin, Şenik, Simal, Gelimansur, Gelikenman, Mezraa villages and took the people captive, seized their belongings and animals and carried them to Akçasir and Geligüzan. In the Laçikan village of the Kulp Kaza of Muş, they killed 40 Muslims, burned down the houses, and threatened the Armenian villagers in order to recruit them.

Heathcote did not report these violent activities of the Armenian gangs who destroyed many villages, killed their inhabitants, and massacred Muslims during the second Sason uprising in April of 1904. Instead, he wrote that the massacres committed by the Armenian rebels in Muslim villages were just rumors. Furthermore, he accused the Kurds and laid all the blame of violence on them. In his reports, he claimed that the gendarme corps and the Kurds, who went after the Armenian gangs looted the villages. Heathcote's informants were bringing news that there was a constant violence in the region, that the massacres continued in the villages, and that hundreds of people were killed on both sides. The people who brought news to Heathcote were however Armenians only and they described what the rebel gangs did as if they were committed by Muslims. Therefore, Heathcote was reporting the events in the region solely from the perspective of the Armenians, and as such his reports were marred with severe bias and prejudices. Heathcote reported all the actions carried out by the Kurds but did not mention the massacres carried out by the Armenian gangs at all. Thus, although consular documents are important historical sources, often they are highly biased documents that need to be carefully examined. Heathcote left Bitlis on 29 November 1905 and a new consul was appointed to Bitlis.

The aim of this paper is to reveal the activities of the British Vice Consul in Bitlis Walter J. Heathcote before and after the 1904 Sason Revolt and his relations with the Armenians. Our main sources are British and Ottoman archival documents as well as the consular reports of Walter J. Heathcote, which should be a significant contribution to the literature on the Armenian rebellions in the 19th century Ottoman Empire and the position and role of European governments in the course and historiography of these events.